

**UN FRAGMENT BIBLIOFIL: [O MIE ȘI UNA DE NOPTI], [VOL. VI],
[BRAȘOV], [1836] DE LA VALEA DOSULUI (JUDEȚUL ALBA).
RESTITUIRI ISTORICO-LITERARE**

GABRIELA MIRCEA
SMARANDA CUTEAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Fragmentul de tipăritură beletristică modernă românească, pe care îl supunem atenției specialiștilor, dar și iubitorilor în general de cultură, literatură și istorie transilvană (și nu numai), și care, la prima impresie, părea a nu avea o valoare patrimonială deosebită¹ face parte din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia (inv. nr. 1687)². Tipăritura noastră, deși fragmentară, a făcut parte dintr-o ediție primă, textuală și tipografică de acest fel³, în mediul cultural românesc general, respectiv ea corespunde unei prime traduceri și editări în limba română, de mare valoare literară și interes istoric și cultural, a unui text de bază al evoluției literaturii universale, la nivelul continentului nostru⁴, care la ora

---

¹ Fragmentul cu pricina fiind tipărit sensibil ulterior anului 1830, care încheie, cronologic, limita cărții cu valoare patrimonială deosebită din România, respectiv în 1836, ceea ce părea a-i minimaliza din start valoarea și importanța, dar lucrurile nu stau, de fapt, chiar așa, dacă renunțăm la unele preconcepții metodologice și de abordare cărora le-am fost tributari ani la rând și examinăm mai clarvăzător vechile tipărituri cu chirilice românești în ansamblul lor.

² Acum doi ani am abordat o tipăritură asemănătoare tot așa, parte de ediție, respectiv conținând *Partea a doua*, a ediției, de la Iași, din 1835, a primei traduceri în limba română a romanului *Robinson Crusoe* (Mircea, Cutean 2016, p. 55-82).

³ Desigur întâietatea tipăririi unei traduceri românești a *Halimei*, în 1835-1838, cvasi simultan cu apariția celei datorate lui Ioan Barac (din anii 1836-1840) i se datorează „*dascălului pentru limba franțozască*” Gherasim Gorjan (1800-1857), care începea editarea la București a traducerii sale *Halima sau povestiri mitologicești arăbești*, cu un an înaintea apariției ediției lui Barac, de la Brașov. Dar sursele celor două traduceri, cea a lui Gorjan și cea a lui Barac, erau diferite, astfel încât putem vorbi de două ediții prime de texte tipărite, paralele, cvasi contemporane, conținând traduceri ale unor colecții de povestiri arabe de circulație europeană (care, oricum ar fi fost diferite, deoarece traducătorii și preluătorii lor erau persoane distincte, chiar dacă sursele lor ar fi fost identice, ceea ce nu este cazul, în acest context). Sursa lui Gherasim Gorjan, conform aprecierii lui Nicolae Cartoian, se raporta intim și la manuscrisele conținând același gen de povestiri, din spațiul cultural românesc al ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea și începutului secolului următor, precum și la sursele tipărite grecești ale acestei colecții literare arabe, de largă circulație în spațiul cultural european al secolului al XVIII-lea, datorită îndeosebi traducerilor inițiale, în franceză, datorate lui Antoine Galland și Pétits de la Croix, care în cazul edițiilor grecești, îndeosebi al celor venețiene, au avut raportări și la traducerile italiene, editate și ele succesiv etc., astfel încât în titlul ediției lui Gherasim Gorjanu se specifica: „*traduse din alte limbi streine în cea românească*”, dar, oricum pe filieră preponderent grecească, cea a lui Barac fiind realizată după un model german, cum bine știm (Cartoian 1974, p. 383 sqq).

⁴ Modelul lui Ioan Barac a fost, așa cum stabilea Nicolae Cartoian, o ediție apărută la Breslau în 1825, și anume: Max Habicht, F. H. von der Hagen, Karl Schall, *Tausend und eine Nacht*:

actuală este și o *variate bibliografică*, destul de mare (și chiar nu am identificat menționări ale acestei apariții editoriale, în studiile de profil, mai vechi sau mai noi, care fac referire la exemplare reale, păstrate fizic încă, de carte, din diferite colecții, de instituții sau particulare, din România⁵!), considerăm că toate exemplarele, întregi sau fragmentare ale acestei ediții din 1836-1840, au și o *importantă valoare bibliofilă în sine* (din motivele semnalate de noi anterior), inclusiv cel la care vor fi făcute referirile noastre din cuprinsul acestui studiu, în ciuda precarității conservării sale (și a serialului, din care a făcut, de bună seamă, parte, dispărut în proporție deosebit de mare).

Sigur, proveniența fragmentului de tipăritură chiar de la Alba Iulia (adică de pe teritoriul orașului, ceea ce ar fi tentat ca primă posibilitate de aproximare a acesteia) ar fi fost greu de formulat (am fi zis doar că piesa putea avea o proveniență, probabilă, fie de la Alba Iulia, fie din împrejurimile orașului⁶), dacă nu s-ar fi conservat, pe *pagina 52* a acestuia *o extrem de utilă însemnare de lector al volumului, probabil și de posesor al său* (poate al întregii serii, respectiv al tuturor celor 8 volume ale acestui text, editat în anii 1836-1840, sau cel puțin al primelor 6, care s-au tipărit toate în 1836), cu următorul conținut, așernut pe marginea stângă a paginii, longitudinal, dar și pe cea superioară, orizontal, cu *litere latine și în creion negru*: „Op(?)[r?]ia⁷ Petru din Valia

---

arabische Erzählungen, zum ersten Male aus einer tunesischen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt (ibidem, p. 394).

⁵ Cu excepția exemplarului complet descris în BRM 1986, p. 574 (după cele 8 tomuri, legate se pare câte două, păstrate la Biblioteca Națională a României, care pot fi accesate și on line, dar aceste volume nu au nici o însemnare de proprietate, sau vreun alt fel de ex-libris). Un Vol. I (sau tom), din 1836, din colecția *Bibliotecii Mitropolitane* de la București, părea a proveni de la Abrud, iar un Vol. IV, din aceeași colecție, de la Buzău (?), dar alte referințe la astfel de exemplare nu putem mobiliza, în faza actuală de documentare. Referiri la lucrări datorate lui Ioan Barac, în literatura de specialitate, găsim de asemenea, rar, chiar și prin raportare la titlurile apărute înainte de 1830 (vezi în acest sens, de exemplu, Manea 2012, p. 276, care cataloghează un exemplar al tipăriturii *Risipirea cea de pe urmă a Ierusalimului*, [București], [1821]; referințe la ediție și la Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 150, 279).

⁶ Și atunci ne-am fi gândit îndeosebi la *Biblioteca Reuniunii Meseriașilor și Economilor* din Alba Iulia, întemeiată în 1901 sau la seria de tipărituri cu valoare patrimonială, recoltată din diferite localități ale Județului Alba, de către profesorii *Liceului Mihai Viteazu* din Alba Iulia, în perioada interbelică, prin intermediul elevilor lor, care a stat la baza constituirii colecției de carte veche și modernă românească a *Bibliotecii documentare* a *Muzeului Național al Unirii* din Alba Iulia, deoarece fondul patrimonial liceal amintit (deosebit de bogat), reunit cu cel al *Astrei*, a intrat, mai apoi în zestrea *Muzeului*.

⁷ Poate „*Opsa*” (?), cu accepțiunea de *Opșa* (!), dar „s”- ul sau „ș”- ul sunt absolut incerte (pentru că litera pare a fi, cu destulă certitudine, un „i”), un astfel de nume părând totodată cu totul improbabil, deși, acolo, la Zlatna, era răspândit, de pildă, numele de familie *Dușa*, probabil reminiscent din *Dușan*, scris, eventual, în perioada ortografiei exagerat latinizante, *Dusia* (!), astfel încât și alte antroponime masculine devenite nume de familie s-ar fi putut termina în „- șa”, inclusiv incertul *Opșa* (!), sau în „- sa”, de la și mai ciudatul *Opșa* (!). Tot din zona respectivă ne este cunoscut numele de familie *Oprișan* (derivat, probabil din *Oprea* - *Opria* - *Opriș*), dar nici

dosului/ 1915 în a zecea lună/⁸, ceea ce se poate interpreta, în primă versiune, că, în cursul lunii octombrie a anului menționat, acest lector al traducerii lui Barac, de la Valea Dosului, se afla cu lectura sa, exact la volumul (respectiv nu doar la pasajul) cu pricina (!)⁹, zăbovind cu cititul asupra acestuia (conform preceptului latin *festina lente!*), cam întreaga lună specificată (!). Totodată, îl putem suspecta pe acest personaj iubitor de lectură tradițională cu chirilice că va fi avut la dispoziție, în acel moment, în localitatea menționată, respectiv în 1915, toate cele șase volume ale ediției de Brașov, apărute în 1836, fără a avea aceeași siguranță, teoretică, de aproximare, cum că l-ar fi putut deține și pe cel apărut în 1838 (al VII-lea), și pe cel din 1840 (al VIII-lea)! Oricum părea a fi un lector lent (care practica lectura intensivă, zăbavnică, dar totuși adeseori și întreruptă, fără a se grăbi), ori pentru că era vreun cântăreț bisericesc mai bătrân (de unde și gustul pentru textele vechi, cu chirilice, pe deplin demodate, în 1915, când puțini mai citeau în acest chip încetinit și cu slove bătrânești, pentru evadare personală din cotidian și încă la vreme de război!), ori era un intelectual mărunț al locului, poate mai tânăr, vreun dascăl (ceea ce pare însă cam puțin probabil, pentru că dascălii mai tineri fuseseră recrutați), sau chiar vreun mirean de rând, vreun țaran-lucrător minier (eventual unul cu o stare materială mai bună), mai iscoditor și curios din naștere, cu o curiozitate mai mare (doritor să se nutrească cu exotisme și povești măiestrite pentru a mai uita de încercările vremurilor), care nu avea timp (prea mult, totuși, pentru citire cu continuitate mai mare), nici stare, să se dedice unei lecturi mai susținute (mai rapide, în timp). Iar acest locuitor al satului Valea Dosului (acualmente Izvoru Ampoiului), din 1915, indiferent de identitatea sau condiția lui socială, de pregătirea sa intelectuală individuală, putea avea exemplare ale apariției tipografice din 1836 în propria posesie, prin moștenire de familie, de la înaintași sau ca urmare a unei achiziții proprii. Varianta dintâi, de interpretare, ar coborî posibilitatea prezenței acestor exemplare ale tipăriturii menționate în mediul lucrătorilor în

---

acesta nu pare a fi valabil, în chip destul de clar, în acest caz, pentru a-l apropia de prezumtivul nostru *Opria!* Oricum, în însemnare, inițiala „O” este prea mică, în comparație cu „P”-ul de la „Petru”, dar nu și comparativ cu „V”-ul din „Valia dosului”, care și el a fost scris, evident, prea mic, deși era o inițială, în chip indubitabil! Apoi, „r”, pe care l-am presupus după incertul „p” de dinainte, din așa zisul „Opria” (?), ar fi putut fi scris în maniera celui din Petru, dar, parcă, mai de grabă, nici măcar nu a fost scris, noi intuindu-i doar eventuala prezență acolo, mai de grabă necesitatea de-a fi fost acolo, iar dacă autorul a omis o literă din propriul său nume acesta ar putea fi semn că gradul său de letrizare nu era totuși foarte ridicat (sau poate era deja destul de bătrân, pentru a mânca, mai cu ușurință, litere) (!).

⁸ [Ioan Barac], [*O mie și una de nopți...*], [Vol. VI], [Brașov], [1836] – Exemplarul de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (inv. nr. 1687), p. 52.

⁹ Sau era cu lectura la a zecea lună a istorisirilor personajului feminin principal (!?), ceea ce n-ar presupune neapărat o lentoare deosebită a lecturii, posesorul volumului putând fi și destul de tânăr (în acest caz) și nezăbavnic în lectura sa (!).

minerit și metalurgie sau intelectual local (al unor dascăli sau cântăreți bisericești cu dragoste pentru lectură în general), din localitatea menționată, mult înainte de 1915, respectiv până în preajma apariției ediției amintite, anume, *până în preajma anului 1836, sau, cel mai târziu până în preajma anului 1850, sensibil chiar ulterior, până pe la 1860-1870 (!), când interesul transilvănenilor pentru o astfel de carte de lectură mirenească și populară va fi fost foarte viu* (cum nu mai era el pe la 1915, însă, putem crede, dar, iată că și atunci, în al doilea an al Primului Război Mondial, *unii mai citeau aceste deosebit de populare apariții*, demonstrându-ne viabilitatea și realul succes de public de care s-au bucurat volumele respective, ale traducerii lui Ioan Barac) etc.

Iar cu aceste considerații ale noastre ne putem întreba dacă nu va fi fost, chiar de la 1836, și vreun *prenumerant*, sau *premunerant* al ediției, din zona aceasta, foarte efervescentă din punct de vedere socio-economic, dar și cultural, se poate crede, de la Zlatna, Văltori, Trâmpoiele și Valea Dosului etc., pentru că, deși nu s-a publicat nici o listă a *prenumeranților*, la finele acestor volume, *nici în 1836, nici în 1838 sau 1840*¹⁰, cum am putut verifica pe exemplare complete, foiletonabile pe internet (și pentru aceasta îi aducem mulțumiri lui Forin Bogdan, care ne-a relevat această posibilitate¹¹), *dar cum se obișnuia destul de frecvent, aproape cu regularitate*, la vremea respectivă, totuși Ioan Barac vorbea în Prefața sa, către cititor, intitulată „*Cuvânt înainte*”, *despre tipărirea ediției cu implicarea acestor preabonați ai tipăriturii, deci a unor prenumeranți (!)*¹², ceea

¹⁰ Dar, poate, totuși, în surse documentare brașovene se vor putea găsi informații despre *tirajul ediției* (informație absolut importantă, care însă ne lipsește în condițiile actuale), *inclusiv despre prenumeranți* (*numărul lor, locul lor de recrutare, condiția lor socio-economică și intelectuală* etc.), ceea ce ar contribui la mai buna circumscriere a efectului practic real, de public, la nivel sufletesc, psihic, moral și intelectual al acesteia, a modului în care traducerea lui Barac chiar a modelat mintea, sufletul și modul de educare, de letrizare și utilizare formativă a unei capodopere a literaturii universale, în context românesc de epocă, pe parcursul deceniilor 4-10 ale secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, până în anii Primului Război Mondial!

¹¹ Cum de altfel ne-a și ajutat la identificarea, fără dubii, a tomului din care fragmentul de la Alba Iulia (recte Valea Dosului) făcea parte!

¹² [Ioan Barac], *[O mie și una de nopți...]*, [Vol. I], [Brașov], [1836], p. I, în textul intitulat *Cuvânt înainte* și semnat de tălmăcător: „*Așa după cum am înștiințat pe Cinstiții Prenumărăni, învoidumă cu Tipograful din Brașov am dat ajutoriu a tipări mai multe feliuri de Cărți, nu numai Bisericești, ci și alte Istorie, și Cărți de Scoale, Grammatice românești cu nemțești, ba încă și la Ceasoslovul cel bogat, ce s-au tipărit acum, am dat ajutoriu, ca să să poată întrepui (sic!; cu sensul, probabil, de a se întreprinde, sau de a se realiza!, n. n.) adunarea lor de unde s-au tras (cu sensul de s-au introdus în traducere, n. n.) aicea? Cu adevărat mare adunare sau grămadă de povestiri; pentru că rădăcina scripturii Arabicești, ce are Titula: O Mie și una de Nopti, are treizeci și șasă de părți, din care aceasta este numai cea dintăiu tălmăcită...*” (s. n.). Textul ni se pare relevant, deoarece el ne induce ideea că și ediția *Halimei* s-a tipărit, la Brașov, în 1836, *cu sprijinul prenumeranților* - deși mărturia lui Barac în acest sens nu este directă și fără echivoc! - , ca de altfel și toate titlurile și lucrările tipografice în procesul de apariție al cărora Ioan Barac

ce, în condițiile de față, naște și întrebarea dacă nu se vor fi recrutat unii dintre aceștia inclusiv din zona Zlatnei și a Văii Ampoiului? Ca urmare, în prelungirea unei atare idei, referitoare la posibilitatea existenței prenumerațiilor ediției din 1836-1840, și a unor informații verbale de istorie locală pe care le deținem, putem considera și că astfel de prenumerații ai tălmăcirii lui Barac se vor fi recrutat și din zona intelectualității românești a Abrudului, cu probabilitate de pe la Buciume, de unde ediția (primele 6 volume, cel puțin) ar fi putut ajunge în posesia, interbelică (dar poate ea era mult mai veche, în familia respectivă, originară de la Bucium Muntari!), a profesorului de desen al Liceului Mihai Viteazu, stabilit la Alba Iulia, Traian Achim (1885-1945), care a fost și pictor de biserică și de șevalet, cursant și al Școlii de la Baia Mare, dar și, mai apoi, discipol și mână dreaptă al/ a lui Costin Petrescu, la realizarea picturii murale a Catedralei Încoronării în 1922¹³. Astfel, Traian Achim a deținut, cum știm din relatarea Valentinei Achim (nora celui menționat), în Biblioteca sa personală, foarte bogată, cu mare mândrie, și unul (cel puțin), sau câteva volume (nu mai știm câte) ale tipăriturii brașovene din 1836-1840 analizate de noi acum¹⁴. N-ar fi exclus ca aceste volume să fi ajuns în posesia profesorului și pictorului Traian Achim, nu ca o moștenire familială, a sa, ci, din biblioteca soacrei sale, dentista Wilma Papp, de la Abrud, care din perioada interbelică și mai ales în cea a celui de-al Doilea Război Mondial și în cea postbelică, până la moartea sa, a locuit la Alba Iulia, împreună cu fiica și ginerele său¹⁵, iar acea însemnare a lui „Simioan Pop”, din „Abrud Baniia” (de pe exemplarul din colecția Bibliotecii Mitropolitane de la București), care în 1843 deținea cel puțin volumul I al serialului, ar putea fi a unui strămoș patern al acesteia (dacă nu chiar a tatălui său, dat fiind că în ambele cazuri apare numele de familie Pop, sau Papp¹⁶).

Astfel, dacă la puțin timp după încheierea editării traducerii lui Barac, în 1843, volumele acesteia erau cunoscute și lecturate la Abrud (cel puțin primul, din 1836), nu este deloc imposibil ca și locuitorii din zona orașului Zlatna, nu prea îndepărtat, să fi avut știre de ele și să fi manifestat dorința de-a și le cumpăra (!).

În altă ordine de idei, însemnarea din 1915, de la Valea Dosului, ne dă semnal (din păcate doar indirect) că primele 6 volume ale ediției prime tipărite a

---

fuse implicat (noi în acest fel interpretăm textul citat!), ceea ce însă se va putea dovedi fără nici o tăgadă, numai pe bază de surse documentare suplimentare!

¹³ Vezi în acest sens Mircea, Fleșer 2008.

¹⁴ (vezi pentru volumul din urmă, de la Biblioteca Metropolitană din București http://digitoool.bibmet.ro:8881/R/CPT9R5N4YH25UA9IRYQ5PM272QY4BP89PEBJXHQGPUMLMFEHTX-04452?func=results-jump-full&set_entry=000104&set_number=000438&base=GEN01).

¹⁵ Vezi în acest sens și Mircea 2016.

¹⁶ Aspecte importante din biografia Wilmei Papp și cea a membrilor familiei sale (reprezentativă pentru istoria românilor abrudeni) nu ne sunt cunoscute, la ora actuală, poate pentru totdeauna (!).

traducerii Halimei, datorată lui Ioan Barac, cele din 1836 (și e semnificativ faptul că de aici provine un fragment din *tomul al VI-lea al ediției*, care presupune cu destulă fermitate necesitatea existenței inclusiv a celor anterioare, în aceeași posesie!), au putut fi cunoscute și citite, cu interes deosebit, chiar cu o pasiune specială, de lungă durată, pentru o atare lectură de delectare sufletească și divertisment, în mediul țărănesc-muncitoresc și burghez (mai degrabă mic-burghez), poate și dăscălesc, mai luminat (sau chiar de rând), al acestei importante așezări miniere, a *Apusenilor*, din proximitatea Zlatnei, care a fost *Valea Dosului*, cu o alcătuire socială și profesională destul de compozită și cosmopolită, în ultimă instanță, pentru că aici, tot timpul, încă din antichitate și din evul mediu, s-au amestecat etnii și influențe culturale și spirituale dintre cele mai diferite, existând, putem crede, și o deschidere culturală destul de accentuată, inclusiv înspre anumite valori și influențe europene (or, traducerea lui Barac era, în premieră pentru români, după o ediție nemțească, deci cu pretenții de deschidere culturală central-europeană)¹⁷.

Un promotor al traducerii lui Ioan Barac, tipărită cu începere din 1836, până în 1840, ar fi putut fi, în tot cazul, inclusiv prin recrutarea de prenumerați din zonă, Vasilie Pop (1789-1842), medicul de mare renume profesional și cultural, stabilit la Zlatna¹⁸, aflat în strânse legături spirituale cu Brașovul, cum bine știm, cu George Bariț îndeosebi, racordat intim la mecanismul apariției și proliferării *foilor brașovene*¹⁹, de care intelectualul de renume al locului, cu

¹⁷ Vezi în acest sens, de pildă, Wollmann 2003, p. 151-174.

¹⁸ Cu începere din 1829, rămânând la Zlatna până la sfârșitul vieții (Bota, Ciugudean, Mircea 2013, p. 49), piatra mormântului său, relativ recent publicată (Forosigan 2008, în varianta on line http://www.dacoromania-alba.ro/nr37/vasile_pop.htm) având desigur o *placă albă nespecifică monumentului cu o însemnare ulterioară*, anume: „*In memoria [sic!]/ Dr. Vasile Pop/ 1789-1842/*”, ea nefiind în nici un caz, după modul de realizare și scriitură, cea de la 1842, deși crucea propriu-zisă pare a fi cea originală (!). Despre activitatea sa culturală vezi Mârza, Mârza 1990, p. 224-230 și Mârza, Mârza 1995.

¹⁹ Ediția traducerii lui Barac este în chip evident cvasi (în 1836) și strict contemporană (în 1838 și 1840) cu momentul apariției, în 1838, și răspândirii tot mai plină de succes a celebrelor reviste brașovene *Gazeta de Transilvania*, cu suplimentul său literar, atât de iubit, *Foaia pentru minte, inimă și literatură (1838-1865)*, al căror popularizator important în zona Zlatnei a putut fi, până în 1842, de asemenea, doctorul Vasilie Pop (și desigur, pentru a găsi numele unor eventuali lectori și ai volumelor *Halimei*, din 1836-1840, imediat după apariția lor, nu ar fi inutil să parcurgem numele unor eventuali prenumerați ai foilor brașovene, din zonă, pentru că aceiași iubitori de cultură națională ar fi putut fi interesați să își procure și traducerea lui Barac, respectiv cei care lecturau în mod curent, în acel spațiu, și foile lui Bariț, iar Vasilie Pop va fi fost, cu destulă siguranță teoretică, și popularizator, cel puțin în mod general, dacă nu și în mod practic, în calitate de recrutator de prenumerați al celor din urmă, în același teritoriu!). Punem în discuție, doar teoretic, desigur, posibilitatea ca Vasilie Popp să fi fost un promotor al publicațiilor culturale și literare brașovene în zona Zlatnei deși nu avem date documentare propriu-zise în acest sens (și ne referim la eventuala promovare verbală, persuasivă, nu neapărat la implicarea sa ca recrutator de prenumerați, sau ca distribuitor propriu-zis al acestor publicații românești inovative în zona

preocupări sanitare și de deschidere socială deosebită, probabil, se va fi legat și buna răspândire pe la diverși particulari a tipăriturilor cultural-literare românești transilvane ale vremii, editate la Brașov cu scopul înălțării, diversificării și modernizării culturii naționale (inclusiv prin traduceri de notorietate ale literaturii universale, cum era și această ediție primă în limba română a *Halimei*, tradusă și prelucrată după un model german), dar, desigur, nici în acest caz, presupunerile noastre nu au un temei documentar, fiind doar intuiții, doar simple posibilități, neadeverite la modul real (!).

Ca atare, restituirea noastră de față constituie și o completare, oarecum insolită, dar și deschizătoare de nouă înțelegere, dintr-un unghi cultural mirean și modern, a spiritualității locale, din zona *Zlatna - Valea Dosului* (recte, actualmente *Izvoru Ampoiului*, dar noi preferăm să utilizăm denumirea veche a localității, pentru a da un iz istoric mai aparte prezentării noastre), ceea ce poate fi considerată o specială contribuție, de atmosferă de epocă, de surprindere de spiritualitate mireană, la monografia istorică a locurilor respective²⁰, despre care, în tot cazul, s-a scris prea puțin, în special despre comunitatea trăitoare, de-a lungul vremilor, în localitatea din urmă (*Valea Dosului*), al cărei trecut a fost doar amintit, din când în când, mai mult tangențial, în monografia dedicată, îndeosebi, orașului aflat în apropiere²¹.

---

minieră și industrială, atât de compozită, a Zlatnei). Un contraargument (în sensul neimplicării propriu-zise a lui Vasile Popp în vestirea și răspândirea tipăriturilor literare și jurnalistică românești de la Bașov, în 1836-1837, poate și ulterior, după 1838-1840, până în 1842, în arealul zlatnean amintit) ar putea fi acela că printre promotorii *Foii duminicii*, prima publicație literară periodică românească editată la Brașov în 1837, cu contribuția esențială a redactorului Ioan Barac (imediat după imprimarea *Povestirilor arabicești*, în 1836), Vasile Popp nu apărea, în niciun caz, printre cei care făceau „tocmiri”, adică recrutau prenumerați, pentru apariția editorială respectivă (Pervain 1961, p. 123). Prenumeranții *Foii Duminicii* (care în primul trimestru al apariției revistei amintite ajunseseră la 800 de persoane, pentru a se diminua însă în chip dezastruos spre sfârșitul perioadei de imprimare a acesteia, cauzându-i pierderi materiale sponsorului Rudolf Orghidan și din cauza unei anumite note de ridicol a publicației, pe care Barac o împetrușase cu multe versuri, de calitate uneori îndoielnică, așa cum se obișnuise din traducerea *Halimei*, putem crede, spre disperarea, spre pildă a lui Bariț, care dorea alt gen de publicații periodice pentru români, mai serioase, de ținută culturalizatoare mai înaltă) se recrutaseră, în 1837, de la Arad (prin *Alexandru Gavra*), „*Bălgrad*” (și chiar nu știm nimic despre recrutorul de prenumerați *Teofil Constantin*, din acest Bălgrad, care pare a fi Alba Iulia, nu prea îndepărtată, totuși de Zlatna și localitățile din jurul acesteia din urmă - or, el putuse fi un tocmitor de prenumerați și pentru apariția, în anul anterior, a celor 6 volume ale *Halimei* brașovene, cu extindere inclusiv înspre zona *Văii Ampoiului*, dacă în 1837 răspânda în zona Albei numerele hebdomadareului amintit! -), *Blaj* (unde rolul respectiv era îndeplinit de *Timotei Cipariu*), *București* (unde promotorii erau *Rudolf Orghidan*, *Valbaum* și *Vase* și *Iosif Romanov*), *Reghin*, *Târgu-Mureș*, *Sibiu*, *Făgăraș* etc. (vezi *ibidem*).

²⁰ Anume, de pildă, la ultima lucrare cu valențe monografice care i-a fost consacrată zonei, în 2013 (Bota, Ciugudean, Mircea 2013).

²¹ Oricum, o referire sintetică, mai notabilă, pe bază de informații locale, inedite, la trecutul așezării, o găsim doar la Olea 2002, p. 437-438.

Ca atare, proveniența posibilă a exemplarului fragmentar, studiat de noi acum, de la *Valea Dosului (Izvoru Ampoiului)*, ne obligă să trecem în revistă, cele câteva informații, cu totul sporadice și aleatorii, pe care le cunoaștem, până acum, din bibliografia accesibilă nouă, despre această așezare, cu origini străvechi de locuire, din antichitate, cel puțin (chiar și din preistorie), cum releva acest aspect, nu de mult Volker Wollmann²².

În acest context, al considerațiilor noastre istorice generale, relevăm totodată faptul că, deși atât de veche (în mod cert, una dintre cele mai vechi din țară), această localitate nu este tratată, pur și simplu, în *Dicționarul istoric al localităților din România*, București, Editura Academiei Române, 1967-1968, al lui Coriolan Suciș, în care găsim, în Vol. II, la *Valea Dosului* (p. 227) o trimitere la *Izvoru Ampoiului*, cum se numea deja satul, din Vol. I, dar în cuprinsul celui din urmă nu este nici o referință la acest oiconim (vezi p. 313) (!), iar în această situație, devin foarte utile considerațiile despre trecutul locului datorate autorului amintit anterior, printre alte referințe bibliografice, cu aceeași tematică, trecute acum de noi sub tăcere, ca să nu ne abatem chiar cu totul de la subiectul nostru principal de discuție, din care cităm: „*Galerii din epoca romană, săpate cu ciocanul și dalta, așa cum se cunosc la Roșia Montană sau Almașul Mare, n-au putut fi identificate pe teren în zona Valea Dosului. Avem însă motive să credem că în epoca romană cinabrul a fost scos atât prin galerii de coastă cât și prin exploatare de suprafață. Există hărți miniere din secolul al XVIII-lea: din anul 1770, două din anul 1775 și din anul 1785 (...), în care se face precizarea că, în momentul deschiderii exploatărilor de mercur și în Muntele Dumbrava și Băbuia s-au întâlnit lucrări cu aspect arhaic, lucrate cu ciocanul și dalta. Dacă acestea ar fi fost din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea, topograful hărților amintite n-ar fi sesizat și n-ar fi considerat necesar să menționeze acest lucru*”²³.

Același autor invocă îndeosebi de noi mai făcea o observație importantă, care merită și ea a fi amintită, deoarece, chiar dacă exploatarea de la Valea Dosului nu apare în referințele documentare propriu-zis medievale (conform aceleiași surse bibliografice, citată anterior), totuși, nu se poate crede, așa ușor, că ea nu a existat și că practicarea vechiului meșteșug minier acolo încetase cu desăvârșire, prin preajma anului 1000, și după aceea, dar aceasta (ideea că localitatea și practicarea mineritului acolo ar fi putut exista pe o durată temporală îndelungată, chiar dacă lipsesc mențiunile documentare în acest sens) nu este decât o deducție logică, necertificată documentar ca atare, conform citatului: „*Despre practicarea unui minerit în zonele de mineralizație a cinabrului de la Valea Dosului, respectiv reluarea lui în primele secole ale mileniului II, lipsesc aproape cu desăvârșire izvoarele scrise, adică cele cu*

---

²² Wollmann 2003.

²³ *Ibidem*, p. 152.

*caracter diplomatic (de cancelarie). Ele nu sunt menționate nici în legislația minieră, care a început să se contureze în timpul regelui Carol Robert, mai bine spus după elaborarea noului așezământ minier din anul 1327*²⁴.

Cu toate acestea, perpetuarea în zonă a îndeletnicirilor miniere este certificată documentar, de pildă, în 1263, când *Zalathna Banya* - denumirea în sine, mai ales termenul maghiar *Banya*, denotă o astfel de realitate socio-economică, anume practicarea mineritului aurifer în acel moment, pentru că denumirea slavă *Zalathna* are trimitere la acest metal nobil -, cu o comunitate de *oaspeți germani* (locuitori ai târgului numai, nu și ai zonelor rurale din jur, se poate crede!), care doreau să își mențină libertățile lor -, era donată de regalitatea maghiară *Capitulului Bisericii Episcopale de la Alba Iulia*²⁵, dar *particula slavă*, sau *slavo-română*, de *Zalathna*, a oiconimului amintit, evident maghiarizat prin alăturarea termenului *Banya* (dar nemaghiar, de fapt!), de la 1263, *lasă de înțeles faptul că așezarea existase din perioade anterioare mult mai vechi, inclusiv practicarea meșteșugurilor legate de minerit acolo* (ceea ce presupunea și existența unei populații locale, așezată în zonele montane din împrejurimi, implicată de asemenea în acest fel de îndeletniciri, a cărei existență o putem presupune, în chip îndreptățit și în acest context istoric de pe la mijlocul secolului al XIII-lea, după cum ea apărea specificată documentar în perioadele ulterioare), iar, pe de altă parte, cum bine știm, Abrudul, de care Zlatna a fost întotdeauna intim legată în evul mediu (și în antichitate), are o atestare documentară de la 1271, cel puțin (!)²⁶, ceea ce relevă, din alt unghi, aceeași realitate, a practicării exploatărilor miniere, la vremea respectivă, anume în ultimele patru decenii ale secolului al XIII-lea în zona amintită (!). Deci, dacă se practica minerit aurifer, la Zlatna, în 1263 (cu siguranță și înainte de această dată, cum ne demonstrează îndelunga întrebuițare a *oiconimului* de sorginte slavă, care are trimitere la *aur*!), și la Abrud, în 1271, atunci și producerea mercurului în zona Văii Dosului este certificată oarecum (putem admite, sub aspect teoretic, la modul indirect, dar sugestiv!), *pentru că aurarii aveau certă nevoie și de acest material (metal) în exercitarea meseriei lor*, așa cum se practicau îngemănate aceste aspecte complementare ale mineritului și prelucrării aurului și argintului, în simbioză (cu producerea și valorificarea mercurului), încă din antichitate, ceea ce ne poate îndreptăți să credem că o așezare de mineri, eventual *mineri-țărani, băștinași, locuitori ai muntelui*, de bună seamă valahi (sau români cum își spuneau ei înșiși mai târziu), va fi existat la *Valea Dosului* în vecinătatea Zlatnei, de pe la 1263, cel puțin! Situația respectivă se va menținut

---

²⁴*Ibidem*, p. 153.

²⁵ Județul Alba 2013, p. 99.

²⁶ Suci 1967, p. 23.

și în secolele următoare, al XIV-lea²⁷ și al XV-lea, de vreme ce ea persista, probabil în continuă evoluție, și în secolul al XVI-lea, când, exploatarea cinabrilului și producerea mercurului la *Valea Dosului* sunt în chip incontestabil certificate, de mărturiile lui Giovanadrea Gromo (1564/1565)²⁸, Pierre Lescalopier (1574)²⁹ - care insista și pe prezența românilor băștinași acolo, ca implicați în mineritul tradițional al zonei (și nu numai el) - , sau de către Felician Herberstein (1585)³⁰, iar în 1622-1623, cum se știe, și de Martin Opitz (care era convins, cum bine știm, că românii din zonă, erau urmași ai romanilor).

Cu certitudine localitatea exista în secolul al XVII-lea și, poate, ar fi utile relecturările informațiilor conținute în diferite *Urbarii* ale domeniului Zlatna, așa cum au fost ele făcute cunoscute de către David Prodan, pentru că o cercetare înnoitoare pe documente, nu ne putem propune în acest context, al studiului de față, de la al cărui subiect principal ne și abatem îndestul, *doar pentru a avea o succintă imagine de ansamblu asupra istoriei localității din care pare a proveni fragmentul de tipăritură analizat acum în premieră de către noi* (dar ea, adică o cercetarea documentară mai profundă, a urbariilor amintite, ca și a altor surse de arhivă, eventual, ar putea fi binevenită, în condițiile în care s-ar încerca creionarea unei *Monografii istorice*, fie ea și timid incipientă, a satului *Izvoru Ampoiului*, sau *Valea Dosului*, care, este evident, chiar lipsește și ar fi deosebit de folositoare pentru cunoașterea mai la propriu și mai în detaliu a istoriei reale a *Văii Ampoiului*).

E ciudat faptul că *parohia de la Valea Dosului*, sau *localitatea ca atare*, lipsește din *Conscripția confesională a lui Ioan Inochentie Micu Clain din 1733*, deși ea exista în mod cert, considerăm noi, cu o populație majoritar, dacă nu exclusiv, românească! Să fi fost omisă, pentru că era curat ortodoxă? Greu de crezut, deși nu se poate exclude cu totul nici o atare variantă interpretativă, de vreme ce apar în chiar conscripția din 1733 a zonei, 2 preoți schismatici (anume „*Popa Szamuila*”, de la Zlatna, care apare la un moment dat ca *neunit*, dar totuși

²⁷ Când de pildă, în 1359, era amintit la Zlatna un miner român de origine - probabil un deținător de mine chiar! - , „*Reman Olachus*”, precum și văduva sa, care ar fi putut fi și ea de aceeași etnie (vezi Bota, Ciugudean, Mircea 2013, p. 24).

²⁸ *Ibidem*, p. 28, apud *Călători străini despre Țările Române*, Vol. II, București, Editura Științifică, 1972, p. 345; Wollmann 2003, p. 153. Despre Zlatna, Giovanandrea Gromo zicea în 1564: „... oraș deschis, clădit pe timpul lui Traian, acum locuit de români, care lucrează neconținut în acele mine” (s. n.), situație care va fi existat la acea vreme și la *Valea Dosului*, din apropierea târgului propriu-zis al Zlatnei și, cu probabilitate, localitatea chiar făcea parte din Zlatna, de vreme ce exista o predominanță românească acolo (!).

²⁹ Bota, Ciugudean, Mircea 2013, p. 28. În 6 iulie 1574 Pierre Lescalopier se afla la *Valea Dosului* și urmărea modul de exploatare a mercurului, iar denumirea Zlatnei transcrisă de el era curat românească „*La Slatina*” (!); vezi Wollmann 2003, p. 153.

³⁰ Bota, Ciugudean, Mircea 2013, p. 29; Wollmann 2003, p. 154.

se revine, și se afirmă, categoric, că era „unitus”³¹ și, mai ales, „*Popa Szimion*”, de la *Trâmpoiele*, despre care se afirmase, la un moment dat că era om liber din „*Kesler*” – „*ex Kesler*”, probabil de la *Coșlar* și ar fi fost *unit*, dar și că era „*monogamus et schismaticus*”, de vreme ce fusese ordonat în Țara Românească, de către vlădica Bucureștiului³²), punând desigur sub semnul întrebării aceste considerații ale noastre, dar neabandonându-le cu totul, din rețeaua aproximărilor necesare unei mai bune și mai corecte înțelegeri a lucrurilor. Să fi fost inclusă suflarea omenească, de la *Valea Dosului*, în statisticile altor parohii, din vecinătate, localitatea fiind arondată unora dintre acestea (iar ideea subsecventă ar fi că nici nu exista biserică proprie în această așezare, dar nu ar fi de absolutizat nici această posibilitate, pentru că o biserică de lemn e posibil să fi fost ridicată acolo din vechime, și să se fi menținut prin tradiție, pentru valahii menționați ca ai locului, încă din secolul al XVI-lea, cel puțin)? Dacă aceasta ar fi fost realitatea momentului, atunci informațiile indirecte despre comunitatea creștină de la Valea Dosului ar trebui căutate în cele referitoare, fie la Zlatna, fie la Trâmpoiele, unde am văzut că și apăreau singurii 2 preoți incerti, sub aspectul apartenenței profesionale din zonă (poate și cei declarați uniți nu erau chiar așa de devotați noii credințe transilvane!), unul dintre ei în chip cert netrecut la unire, totuși, unde, deci, apăreau 240 *capi de familie* (la Zlatna)³³, ceea ce corespundea unui total nu prea mare, de doar aproximativ 1200 *de suflete*, păstorite de 3 preoți³⁴ și respectiv 80 *capi de familie* (la Trâmpoiele), unde slujeau popii *Toma* („*Thomas*”, *unit*) și *Simeon* („*Szimeon*”, *schismatic*), peste aproximativ 400 *suflete* de credincioși români³⁵, iar impresia noastră este că ultimul preot amintit ar fi putut, foarte bine, în condițiile date, să fi funcționat la *Valea Dosului* (eventual și la Valea Dosului), având sub păstorie, în jur de 40 *de capi de familie* (aproximativ 200 *de suflete*), sau celălalt preot al locului (?), dar, desigur, aceasta nu este decât, din nou, o variantă de interpretare!

Valea Dosului, ca atare, nu apărea nici în *Conscripția din 1750*, a lui Petru Pavel Aaron³⁶, nici în cea administrativă din 1760-1762, *zisă a lui Bucow*³⁷!

³¹ Josan, Fleșer, Dumitran 1999, p. 25, 69.

³² *Ibidem*, p. 25 și 70.

³³ *Ibidem*, p. 25.

³⁴ Comparativ cu sediul protopopesesc de la *Bălgrad*, sau *Carolina*, unde se înregistrau 168 *capi de familie* în orașul propriu-zis și 195 *de capi de familie* în suburbia Lipoveni, ceea ce corespundea unui total de aproximativ 3276 *suflete*, păstorite de 5 *preoți*, ceea ce ne determină să credem că totuși, situația de la Zlatna nu era chiar integrală!

³⁵ *Ibidem*, p. 25 și 69.

³⁶ *Ibidem*, p. 81, în care se consemnau biserici la *Zlatna* (2; 3 preoți funcționi), *Pătrânjeni* (1; 2 preoți funcționi), *Galați* (1; 1 preot), *Feneș* (1; 3 preoți funcționi), *Presaca Ampoiului* (1; 1 preot), *Poiana Ampoiului* (1; 1 preot), *Găureni* (1; fără preot; doar 150 *suflete*), *Metes* (1; 2 preoți), *Tăuți* (1; 1 preot), *Ampoița* (1; 1 preot), dar, de data aceasta, localitatea *Trâmpoiele* nu mai apărea nici ea

Dacă despre eventuala biserică de lemn de la Valea Dosului nu sunt, îndeobște, mențiuni documentare mai vechi cunoscute, nici măcar unele mai clare și mai directe din secolul al XVIII-lea (!), *nu există nici un dubiu că un atare lăcaș de cult al românilor a existat la Trâmpoiele*, sat foarte apropiat, cu care de altfel localitatea dintâi părea a fi fost contopită (sub aspectul organizării bisericești), mai ales, cum am specificat anterior, cu ocazia *Conscripției confesionale din 1733*, totuși realitatea ar fi putut fi un pic mai alfel, în sensul *existenței și aici a unei astfel de construcții de cult*, așa cum admitea această posibilitate, *în chip categoric*, Ioana Cristache Panait, încă din 1987, conform semnificativului și densului, sub aspectul conținutului de informație istorică, din punctul nostru de vedere, citat (care însă se impune a fi un pic remodelat de către noi, în continuarea judecăților emise în 1987), și anume: „Conscripția lui Bucow nu înregistrează așezarea și respectiv biserica de la Izvoru Ampoiului (fost Valea Dosului), deși avem certitudinea existenței lor. O Cazanie păstra pe filele sale mențiunea că era: «a bisericii neunite din Valea Dosului, s-au cumpărat de oamenii de la Valea Dosului an[n]o» 1768”. În 1774 lăcașul era împodobit cu icoane lucrate de Stan zugravul de la Rășinari, după cum atestă cele provenite, de aici, în colecția Episcopiei de Alba Iulia: Maria cu pruncul; Isus Hristos Pantoator, [în] însemnarea de pe spatele celei din urmă [apărând textul]: «mult păcătosul Stan zugravul și Ana, Dumnezeu să-i ierte cu tot neamul lor, 1774», [care] pare a dovedi că zugravul era totodată și ctitorul icoanei. Că biserica de la Izvoru Ampoiului era atunci bărână, este dovedit. Astfel, ortodocșii din Izvorul Ampoiului (fost Valea Dosului) sunt surprinși documentar, din 1774 aprilie 9 și până în 1780, în lupta pentru învoire de biserică. Nu știm dacă au reușit, sau dacă lăcașul de lemn, astăzi dispărut, a fost cel străbun, sau cel al uniților. Nicolae Iorga îl vede, la început de veac, după cum mărturisește: «Mă opresc să văd bisericuța de la Valea Dosului. În aceeași îngrăditură se afla și școala»” (s. n.)³⁸.

Astfel, textul sintetic al Ioanei Cristache Panait ne deschide noi posibilități de nuanțare a acestor foarte corecte judecăți istorice pe care autoarea menționată le emisese în 1987 și pentru aceasta este necesar, în primul rând, să ne întoarcem la însemnările lui Nicolae Iorga despre importantul, deși micuțul lăcaș de cult, care pe vremea aceea nu mai era, probabil, de lemn (!)³⁹, de pe Valea Ampoiului și din apropierea Zlatnei, pe care îl vizitase înainte de 1906, pentru a releva unele aspecte de istorie a locului, rămase cumva în uitare (și necomentate neapărat în strictă corelare cu litera documentului), prin nementionarea lor

(!), ceea ce ar fi putut însemna că defecționase, ca și *Valea Dosului*, cu probabilitate, de la *Unirea cu Biserica Romei* (!).

³⁷*Ibidem*, p. 92.

³⁸ Cristache Panait 1987, p. 145.

³⁹ Se pare că pe la 1830 fusese înlocuit cu unul de zid! (Olea 2002, p. 437-438).

expresă în scrierile istorice ulterioare, sau prin menționarea lor doar în spiritul în care le valorificase autoarea amintită anterior⁴⁰. Și, atunci, este de reamintit faptul că *inscripția din 1768*, transcrisă de Iorga nu a fost făcută cu chirilice (!), ci, *în chip oarecum uimitor cu litere latine și grafie maghiarizantă*, motiv pentru care o retranscriem, după cum o citise și editase marele savant, amănuntul acesta fiind foarte semnificativ pentru spiritualitatea, gradul și forma de culturalizare a acestor fețe bisericești și enoriași ortodocși ai locului, ea fiind de fapt: “Atsasza Kezanye jaste a biszeritsi[i] neunite, sy kumperate de oameni[i] din szatuj Valja-Doszului, anno 1768”⁴¹.

Dar însemnarea, dată fiind ortografia sa specială, se datează, ca o primă tentativă de evaluare ortografică, *în secolul al XIX-lea, chiar după dualism*, când tendințele de maghiarizare au fost mai accentuate, *poate chiar la începutul secolului al XX-lea*, după cum ne determină să credem îndeosebi modul în care a fost redactat oiconimul „*Valja-Doszului*”, cu liniuța despărțitoare dintre cei doi termeni, care amănunt ortografic revendică, în chip aproape manifest, o astfel de datare târzie (!). Totuși, în cadrul însemnării, dă de gândit secvența de datare, de la sfârșit, în stil latin apusean „*anno 1768*”, care face trimitere mai de grabă spre secolul al XVIII-lea și era cu totul nespecifică perioadei dualismului, deși perpetuarea sa retrospectivă ar fi fost posibilă și atunci! Astfel, până la reexaminarea atentă a ductului scrierii și a cernelii (care putea să fie, sau să nu fie fero-galică, iar dacă ea era fero-galică, atunci însemnarea data de la 1768 chiar, în ciuda ortografiei, și, poate, nu exista nici liniuța pusă de Iorga doar arbitrar, dar ne îndoim de așa ceva, între „*Valja*” și „*Doszului*”, pentru că marele istoric nu ar fi putut avea o astfel de inovare de transcriere!), planează totuși un anume dubiu că însemnarea ar data de la 1768!

Chiar dacă ea ar fi fost redactată în perioada de maghiarizare forțată, din timpul dualismului, totuși, însemnarea parohului local, rămas, din păcate anonim, *certifică, documentar, fără dubii, faptul că volumul a intrat în patrimoniul Bisericii satului, în anul 1768* (deci exista atunci un lăcaș de cult românesc acolo, fiind achiziționat prin subscripția credincioșilor), *fiind de admis și faptul că această comunitate și Biserică erau neunite, în acel an!* Deci, esența acestei informații istorice este aceeași, cu ceea ce reținuse Ioana Cristache Panait, chiar dacă însemnarea s-ar data în secolul al XIX-lea și nu neapărat în 1768!

Întrebarea este, totuși, cât de veche putea fi această **biserică ortodoxă** de la Valea Dosului, din 1768, de existența și apartenența confesională a căreia nu trebuie să ne îndoim?

---

⁴⁰*Ibidem.*

⁴¹ Iorga 1906, p. 200.

Pentru vechimea mai mare a acesteia, fie că va fi fost ortodoxă, fie, mai în vechime, pe timpul lui Atanasie, unită (!), pledează și câteva exemplare din seria de cărți vechi românești, impresionantă, pe care Nicolae Iorga, la vremea sa, o găsea acolo, pe care de asemenea o reamintim, și anume: 1. *Aflarea Cazaniilor*, Carlovăț, 1799; 2. *Antologhion din 1777*; 3. „*Catavasieriu slavo-român din vremea Brâncoveanului*”; 4. *Cazanii din 1768*, volum cumpărat de comunitatea de credincioși din *Valea Dosului*, în chiar anul apariției, la București, a ediției acestuia (!); 5. *Ceaslov din 1783*; 6. *Evangelhia din 1765*, „*ardeleană*”, de Blaj desigur; 7. *Liturghii din 1775*, de Blaj, din nou; 8. *Molitvenic din 7266 [1758]* – cu o însemnare care atestă prezența cărții, în posesia „*popii Calin*”, în aprilie 1758, de unde însă și de la care posesor volumul a călătorit ulterior, până la *Valea Dosului*, în chip realmente spectaculos (!); 9. *Molitvenic din 7276 [1768]*; 10. *Octoih din 1720*, cu o extrem de interesantă însemnare, *datată de Iorga în chiar anul apariției ediției*, adică în 1720, cu aproximare, sub forma „*c[irca] 1720*” (!), pe care o și transcriem: „*Oftaiu cu opște... l-au cunpărat Vasilie Dan din Zlacna cu 9 florinți, și-l dă lui Popa Todor din Trâmpoele*”; 11. *Psaltire de Sibiu din 1811*; 12. *Triod din 1775*⁴².

Din seria aceasta de tipărituri vechi răsfoite de Iorga, vorbesc în mod special despre vechimea mai mare (de dinainte de anul 1768), a lăcașului de cult românesc de la *Valea Dosului*, cum bine se poate observa, *Catavasierul slavo-român din timpul lui Constantin Brâncoveanu*, *Molitvenicul de București din 1758* și, în mod deosebit, *Octoihul din 1720*, achiziționat, se pare, în chiar anul apariției sale, de către un locuitor român al Zlatnei, *Vasilie Dan*, poate originar de la *Trâmpoele* sau *Valea Dosului* (!), pentru a-l dona preotului care slujea la vremea respectivă și la *Biserica din Valea Dosului* (putem crede!), și la cea din *Trâmpoele*, cu probabilitate, originar la rândul său din această din urmă localitate, *popa Todor*, ceea ce pare a avea o importanță cu totul specială pentru rescrierea trecutului istoric al acestor locuri, aspect pe care, la vremea sa, Ioana Cristache Panait nu îl dezvoltase.

Astfel, la ora actuală, noi considerăm (sub aspect teoretic), în virtutea însemnării transliterate de Nicolae Iorga și aproximată ca datând din 1720, că la acea data biserica din *Valea Dosului* putea funcționa, fără să pară că va fi avut o apartenență față de Vlădicia unită de la Bălgrad, nemutată încă la Făgăraș (dar despre statutul acestei Biserici, în timpul lui Atanasie nu știm încă, din păcate nimic, știut fiind și faptul că, mai apoi, această comunitate nu părea a avea dependență de Blaj, deoarece nu apărea, explicit, în *Conscripția lui Inochentie Micu Clain* sau dacă apărea, fără menționare expresă, *Valea Dosului* era filie a bisericii din *Trâmpoele*, cum părea să fie și în 1720, iar *popa Todor* de pe la 1720, conform datării lui Iorga, nu poate fi identificat, în nici un caz, cu *popa*

⁴²*Ibidem*, p. 200-201.

Todor, *unitul* de la 1733 - sau, poate totuși, cei doi erau unul și același - , care funcționa tot la Trâmpoiele, în special, în timp ce popa Simeon neunitul amintit și el, ca funcționând tot acolo, să fi fost de fapt, mai mult preotul de la *Valea Dosului*, decât propriu-zis de la *Trâmpoiele*!).

Deci putem admite că un anume *popă Todor* a fost al locului (adică a activat ca preot la *Trâmpoiele* și *Valea Dosului*), pe la 1720, dar în legătură cu această datare și interpretare se cuvin a mai fi efectuate cercetări documentare, pentru că volumul bisericesc amintit ar fi putut ajunge și ulterior, de la Trâmpoiele la Valea Dosului, în cu totul ale condiții!

Parohia de la *Valea Dosului* apărea perfect individualizată în *Conscriptia ortodoxă* din 1805, fiind considerată ca o parte a Zlatnei, ca și cea de la Trâmpoiele, de data aceasta și perfect delimitate între ele, pentru că, din punctul de vedere al organizării administrativ-teritoriale a diocezei ortodoxe transilvane, *Zlatna și Vâltori* („*Zalathna Metallurgorum Oppidum cum Vultur*”) includeau 2 parohii, organizate în jurul a 2 biserici ortodoxe, care existau acolo, slujite de 3 preoți, iar, alte două parohii distincte, cumva socotite și ele părți ale aceluiași târg (denumite „*Pars Trimpojile*” și „*Pars Vale Dosului*”) funcționau la Trâmpoiele și la Valea Dosului, fiecare cu câte o biserică proprie și cu preoți proprii, respectiv la Trâmpoiele funcționa *Vasilie Popovici*, hirotonit la Timișoara în 1789 și la Valea Dosului, semn că credincioșii erau mai numeroși acolo, 2 preoți, de aceeași confesiune, *Darie Troankes*, hirotonit în Transilvania, în 1795 (cu probabilitate, fiul vechiului paroh ortodox de la Zlatna, *Nikulae Troankes*, hirotonit în Moldova la 1760!), precum și mai tânărul *Macarie Popovici*, hirotonit la Arad în 1800⁴³. Dar totuși, parohia părea a fi fost comună, constituită din credincioșii celor două localități învecinate, pentru că *Părțile Trâmpoiele și Valea Dosului* (ale Zlatnei desigur), erau considerate împreună *Ecclesia per se*, având fiecare și biserică separată, numărul total de credincioși din această eparhie fiind de 382 *capi de familie*, incluzându-le/ incluzându-i aici și pe văduvele și pe rromii de confesiune ortodoxă, dacă vor fi existat acolo și dintre aceștia (!), ceea ce corespundea unei populații relativ mari de aproximativ 1910 *suflete*, dintre care românii erau majoritari (deși nu știm dacă și câți rromi care ar fi putut depinde de biserica ortodoxă existau în acest loc; prin tradiție trebuie că vor fi fost câțiva, deoarece unii membri ai acestei etnii erau și ei implicați în activitățile de minerit și metalurgice ale așezării, dar de ce religii vor fi fost ei, chiar este greu de știut la ora actuală).

Conform *Statisticei demografice* din 1854, la Trâmpoiele trăiau 1094 *de suflete*, iar la Valea Dosului 951 *de suflete* și, probabil de totdeauna populația din prima așezare menționată a fost mai numeroasă, dar nu cu mult, decât cea de la Valea Dosului, cu inerente oscilații, ceea ce ar fi explicat și posibilitatea ca

---

⁴³ Josan, Fleșer, Dumitran 1999, p. 116.

biserica și comunitatea de credincioși din ultima localitate menționată, să fi fost considerată *o filie a parohiei*, sensibil mai mari, de la Trâmpoiele (cum părea că stăteau lucrurile și pe la 1733) sau ca preoții din Trâmpoiele să fi administrat adeseori și parohia (sau chiar filia) aceasta, în perioadele anterioare!

Datele demografice oficiale, din 1857, despre Zlatna, considerată „*urbe*”, împreună cu *Trâmpoiele*, *Valea Dosului* și „*Vulturii*”, erau următoarele: existau 1505 case; 783 suflete de romano-catolici; 460 suflete de greco-catolici; 3977 suflete de ortodocși (greco-orientali); 26 suflete de evanghelici luterani; 197 suflete de evanghelici elvețieni; 1 suflet de confesiune unitariană și 7 suflete de izraeliți, ceea ce corespundea unei populații totale de 5452 suflete⁴⁴.

În 1900 numărul locuitorilor satului era de *1117 suflete*, mai mult decât la Feneș (1093 locuitori), Galați (750 locuitori), Pătrânjeni (1066 locuitori) sau Trâmpoiele (1043 locuitori)⁴⁵ etc. În 1910, numărul locuitorilor de la *Valea Dosului* părea a se fi redus sensibil, el fiind de doar *1060 suflete* (în timp ce la Feneș se înregistrau 1140 suflete, la Galați 744 suflete, la Pătrânjeni 1114 suflete, la Trâmpoiele tot 1114 suflete etc.)⁴⁶. Dintre cele *1060 suflete* de locuitori ai satului, din 1910, românii erau *929 suflete*, ceea ce însemna că restul de *131 de suflete* aparțineau altor etnii⁴⁷, iar cel al caselor era de *247*⁴⁸. Într-una dintre aceste case va fi locuit, în 1915, cel puțin, și posesorul volumelor lui Barac din anii 1836-1840, Opria (?) Petru, cu probabilitate, fiind inclus și în rândul celor 929 locuitori români ai așezării, putem crede (!).

Dar să revenim la volumul fragmentar, din patrimoniul muzeului albaulian. Un exemplar complet al acestui al VI-lea volum, al tipăriturii din 1836, ar fi trebuit să aibă 5 file + 206 pagini⁴⁹. Cel analizat de noi are doar paginile 7-12 și 23-192, ceea ce înseamnă că lipsesc cele 5 foi de la început, paginile de text literar 1-6, 13-22, precum și paginile finale 193-206, respectiv 8 foi de la început și 7 foi, de la sfârșitul său. Hârtia manufacturată, care asigură suportul textului tipărit, pare grosieră și comună, respectiv de fabricație internă

⁴⁴ *Ibidem*, p. 145.

⁴⁵ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 196; *Studia censualia* 2005, p. 26-27; în 1900, dintre cei *1117 locuitori* ai satului, *1010* erau români (ceilalți, respectiv *107 locuitori*, erau maghiari și germani), predominanți fiind în rândul românilor, *ortodocșii*, care aveau *parohie proprie*, dar și câțiva *greco-catolici*, care erau organizați într-o *filie a parohiei unite de la Zlatna* (*ibidem*) și ne reamintim faptul că o comunitate, minoritară, de greco-uniți exista la Valea Dosului și pe la 1774-1780, așa cum relatează Ioana Cristache Panait în 1987.

⁴⁶ *Studia censualia* 2005, p. 26-27.

⁴⁷ Josan, Fleșer, Dumitran 1996, p. 206.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Vezi BRM 1986, p. 574, 25728. Dimensiunile inițiale ale acestor volume, în 8°, erau: 17,5 x 11,5 cm. Vol. I avea 1 foaie + 126 pagini; Vol. II, 4 foi + 137 pagini; Vol. III, 3 foi + II foi + 147 pagini; Vol. IV, 4 foi + 186 pagini; Vol. V 5 foi + 232 pagini. Vol. VII, din 1838, 4 foi + 223 pagini (*Ibidem*, 25728 a), iar Vol. VIII, din 1840, 2 foi + 173 pagini (*ibidem*, 25828 b).

transilvană. Ea prezintă urme de filigran și linii de apă ale grilajurilor sitelor de turnare. Din pricina condițiilor improprii de păstrare s-a îngălbenit mai mult decât ar fi trebuit, prezentând de asemenea aspecte de murdărire destul de accentuată. Volumul și-a pierdut integritatea, cum semnalăm, inclusiv copertile, dar și sistemul de coasere al caietelor a fost puternic afectat. Unele foi, de la începutul și sfârșitul volumului au suferit din pricina inundării (semn că exemplarul a stat, putem crede, un timp, destul de îndelungat, undeva în pod, sau în vreun subsol, vagi urme de halouri de apă existând și dinspre cotor), suprafețe pe care s-au instalat și atacuri fungice sau bacteriene, nu foarte intense, dar prezente (demult stopate), care au lăsat pete sensibil mai colorate, nu prea intense, în textura suportului. Apar ici-colo îndoituri ale colțurilor, precum și mici pierderi de material ale suportului papetar, în zonele de coasere a caietelor. Tiparul este armonios, frumos și echilibrat așternut în pagină cu mici ornamente liniare, care marchează sfârșiturile sau începuturile de capitole, deci cu rol de discrete așa-zise frontispicii și vignete, mai mult imaginate decât reale. Numerotarea se face în partea superioară a paginii, centrat, cu cifre arabe.

Foaia de titlu a volumul al VI-lea avea următorul text: *O mie și una de nopți/ Istorii arabicești/ sau/ Halima/ întâiașdată traduse din Nemțește/ de/ Ioan Barac/ Maghistratul Translator al Brașovului/ Tomul VI/ Cu cheltuiala Domnului/ Rudolf Orghidan/ dată și tipărită/ Brașov, 1836//*. Jocul de linii circular-buclate, subțiri și elegante, extins, abundent (în manieră orientală cumva) care însoțește textul foi de titlu este cu totul nespecific vechii ilustrații de carte românească (vechiului tipic al foilor de titlu), ceea ce relevă, de la început, modernitatea apariției tipografice respective, europenitatea ei formală (pentru că sursa sa de inspirație este de bună seamă europeană, inclusiv sub aspect formal). S-ar părea că și foaia de titlu, cu multitudinea liniilor sale decorative și caracterul grafic accentuat al anului 1836 (nespecific literelor tipografice mobile, turnate), ca de altfel al tuturor caracterelor de litere din titlu, să fi fost și ea litografiată. Singura ilustrație, în plină pagină, așezată imediat după prima foaie, a volumului, pierdută din păcate și ea, împreună cu foaia de titlu, respectiv cu cele 8 file lipsă de la început, este cu totul novatoare în cadrul cărților cu chirilice timpuriu moderne românești, atât prin tematică, compoziție și realizare artistică, cât și prin tehnica de reproducere tipografică a sa, litografică (dar, în rest, cu excepția celor două foi de la început, tiparul este tradițional, în ciuda paginației cu arabe și a ornamentelor liniare din cuprinsul volumului, destul de sporadice totuși, care dau și ele o notă de modernitate conținutului grafic al cărții). Constând dintr-o litografie realizată după un destul de inspirat și detaliat desen în creion, compoziția respectivă va fi fost copiată, reprodușă sau numai inspirată, cu probabilitate, de ilustrația seriei editoriale din 1825, de la Breslau, care a constituit, de altfel, și modelul după care și-a realizat prelucrările și traducerile Ioan Barac. Putem crede totodată că un exemplar, cel

puțin, al acestei apariții editoriale germane s-a aflat la Brașov, la îndemâna, atât a traducătorului, cât și a tipografului, dacă ilustrațiile ediției din 1836-1840⁵⁰ se vor fi copiat și ele, după cele ale celei din 1825.

Insistăm un pic pe prezentarea, în mare, a ilustrației acestor volume, care se adresa imaginației și sensibilității artistice a lectorului român într-o manieră nemaicunoscută până atunci acestuia⁵¹. Astfel, litografia primului volum reda o scenă idilică, de iatac, cu un sultan tolănit și o tânără însoțitoare, care povestește, în prezența unei femei mai în vârstă, trimiterea fiind desigur la trama narativă a culegerii de povestiri editate. Desenul este destul de stângaci, dar și reușit, în mai multe privințe (inclusiv sub aspectul încercării de a portretiza personajele), atingându-și pe deplin scopul pentru care a fost creat, cel puțin din perspectiva lectorului român, care nu putea avea exigențe calitative deosebite și lua de bun, de fapt, ceea ce i se dădea (iar ceea ce i se dădea, inclusiv sub aspect grafic, nu era chiar lipsit de valoare artistică novatoare, pentru el în mod special, în stil european, dincolo de inerentele imperfecțiuni de reprezentare). Compoziția este explicită și creatoare de destulă așa-zisă atmosferă orientală, așa cum puteau europenii, la vremea respectivă, să și-o imagineze și cum era invitat și lectorul român să o facă prin intermediul unor astfel de reprezentări. Ilustrația volumului al doilea este în același stil așa-zis oriental, arab, idilic, într-un cort destul de intim, la o masă circulară, pe taburete cvasiorientale (mai mult de factură

---

⁵⁰ Semnalăm, totodată, faptul că doar volumele I-VII ale ediției, cele din anii 1836-1838, au avut, imediat după foaia de titlu, câte o ilustrație în plină pagină, cel din urmă, al VIII-lea (din 1840), nemaiprezentând nici o ilustrație.

⁵¹ Ca tematică și realizare artistică aceste reprezentări grafice diferă mult de cele două ilustrații ale ediției *Robinson Crusoe seau întâmplările ceale minunate ale unui tânăr*, Iași, 1835, republicate în 2016 (Cutean, Mircea 2016, p. 79-80, fig. 2 și fig. 3), de pildă. Ele au o coerență plastică (o unitate compozițională și de execuție) sensibil mai ridicată și un specific așa-zis oriental, arab, nu neapărat exotic în general (și prin aceasta deosebit de vag), ci, unul oarecum mai bine individualizat, prin care se diferențiază de tot ce se editase anterior în grafica de carte românească, inclusiv de ilustrația vădit mai timidă, ca realizare plastică, a ediției amintite din 1835 (atât de novatoare și ea, în esență, în context ilustrativ românesc de epocă). Se semnalau interesante deschideri grafice înspre modalitățile de expresie de tip apusean și în cazul unei importante ediții hagiografice, invadată de reprezentări tradiționale, dar și semnificativ înnoitoare, respectiv a *Proskinitarului Sfântului Munte al Atonului...*, București, 1856, în cadrul căreia, din nou, recurgerea la litografie a prilejuit și inserarea unor ilustrații de certă inspirație și influență artistică apuseană (deși de factură religioasă), unele pline de dramatism (vezi Mircea, Dreghiciu 2017, p. 90-96, precum și: fig. 18, p. 115; fig. 19, p. 116; fig. 20, p. 117; fig. 21, p. 118; fig. 22, p. 119; fig. 23, p. 120; fig. 26, p. 123; fig. 27, p. 124; fig. 29, p. 126, fig. 30, p. 127). Aceste înnoiri ale ilustrației de carte modernă românească (fie ea laică, sau bisericească), ar trebui desigur studiate cu atenție, pentru a se putea creiona și unele concluzii cu privire la modificarea sensibilității artistice, paralel cu cea literară (inclusiv a orizontului de cunoaștere generală), a lectorilor români ai perioadei deceniilor de la mijlocul secolului al XIX-lea (vezi pentru comparație Oprescu 1942 și Tatay, Tatai-Baltă 2015, volum care relevă reprezentativ grafica de carte tradițională românească, îndeosebi, cu unele înnoiri sensibile până la 1830).

medievală apuseană), apărând, convingător (deși cu stângăcii destule), sub aspect compozițional, din nou, sultanul de temut și povestitoarea. Tot statică, dar mai complexă, cumva, sugerând și mișcarea (respectiv dramatismul povestirilor) este ilustrația volumului al III-lea, chiar cu o anume expresivitate sporită a chipurilor (e interesantă și expresivitatea, intenționat pusă în evidență, a chipului șarpelui, simbol al vicleniei și cruzimii orientale, încolăcit în jurul stâlpului lateral din stânga al cortului, în care și de data aceasta se desfășoară reprezentarea). Hașururile sunt mai de efect, mai coerente plastic, dar anatomia sultanului este cu totul defectuoasă (naiv redată și sugerată). Volumul al V-lea, are o ilustrație cu totul exotică și fantezistă, legată de ideea mării și a navigației, cu luxuriante motive vegetale, de cadru, dar și cu motivul ancorei și al vâslei, care îndeamnă la călătorii imaginare, pe mări și oceane, reprezentare pe cât de străină și necunoscută lectorului român transilvan, cu chirilice, pe atât de ademenitoare. Ilustrația volumului al VII-lea mai puțin elaborată și ca atare mai puțin reușită, pare a aparține unei alte mâini de desenator. Desigur ar fi deosebit de necesară identificarea modelelor europene ale acestor desene, precum și cea a persoanei (eventual a persoanelor, dacă au fost două), probabil din anturajul tipografului brașovean Johann Gött, care le-a realizat, contribuind la schimbarea esențială a modului de ilustrare a cărților românești cu chirilice, într-o manieră modernă (deși tematica reprezentărilor era orientală), consonantă, întrucâtva (desigur încă nu plinar), cu cea europeană contemporană, inclusiv la implementarea utilizării litografiei în acest sens.

Iată ce observații făcea Gheorghe Oprescu, în legătură cu ilustrarea înnoitoare a unor tipărituri bucureștene, de uz laic, din chiar perioada de apariție a traducerii lui Barac (1836-1840), după ce anterior se subliniasse faptul că utilizarea litografiei în grafica de carte și multiplicarea tipografică de la noi începuse, relativ mai susținut, de pe la 1821: „În anii următori se publică sau, cel puțin, se anunță că se vor publica unele traduceri «cu icoane». Colecția Academiei este incompletă în această privință..., dar n'au văzut lumina niciodată, ori au apărut «fără icoane». Așa este cazul cu *Gil Blas*, tradus de Simeon Marcovici, la 1837, și apărut fără ilustrații, la Eliade. În orice caz, chiar când sunt ilustrate, aceste traduceri nu fac decât să copieze gravurile sau litografiile originalului, în destul de bune condiții, când se cumpărau din Apus blocurile sau pietrele ce serviseră la tipărit, caz foarte rar; în condiții insuficiente, când totul se reproducea la noi, de un artist român sau de unul dintre lucrătorii mai adesea germani, ce se găseau în stabilimenele de litografie de curând înființate, cum ar fi cel al lui Valbaum, al lui Danielis, sau al altuia. Așa se întâmplă cu *Istoria Ghenovevii* de Brabant, «cu șase icoane frumoase», tipărite de Enginer G. Pleșoianu în 1838... Cea mai importantă ilustrație din această epocă este însă cea care însoțește *Caletoniile lui Gulliver* în țeri

depărtate, de la Swift, a lui I. Negulici, în tipografia lui Iosef Kopainig, în 1848⁵².

Rămâne, deci, să se stabilească, și în cazul ediției de Brașov, din 1836-1840, dacă „*blocurile sau pietrele*”, cu care s-au imprimat ilustrațiile sale, au fost cumpărate din Apus, sau reproduse, de vreun meșter stabilit în anturajul lui Ioann Gött.

Pentru a încerca să reconstituim ceea ce un lector român putea realmente dobândi prin lecturarea acestei prime traduceri în limba română a unui elaborat beletristic orientalo-apusean, de mare putere modelatoare și circulatorie, culturală și artistică, la nivelul continentului nostru, care s-a bucurat de traducere parțială și în limba română, am și transcris, în *Anexa* studiului de față, câteva pasaje textuale, din volumul al VI-lea, al ediției respective.

În ciuda, unor inevitabile stângăcii, a abundenței unor versuri nu întotdeauna fericit traduse și orchestrate în limba română de către Ioan Barac (manie pentru versuri adeseori prea superficiale, ridiculizată deja de către unii dintre contemporanii săi)⁵³, din cele transcrise de noi, reiese, într-o oarecare măsură și farmecul textual aparte, cu iz de epocă, al acestei traduceri modelatoare de simțire artistică, poetică îndeosebi, și de limbă românească, înnoitoare, care, desigur, și lectorului din 1915 al acestor volume, de la Valea Dosului îi vor fi adus aceeași mulțumire și înălțare în cuget, ca și nouă, încă, acum (reatroactiv).

Astfel, noi ne racordăm mai mult la modul în care Nicolae Iorga îl percepea, cu maximă indulgență, pe traducătorul, literatorul și versificatorul plin de osârdie și iubire pentru capacitățile de expresie ale limbii române (așa cum erau ele la vremea respectivă), care a fost Ioan Barac (un literat mai mult, totuși, al secolului al XVIII-lea, care după marele istoric se încheia pe la 1821, decât, propriu-zis al secolului al XIX-lea, deși textele sale au avut o circulație publică însemnată și în cursul acestui din urmă secol, poate chiar mai mult decât în deceniile de la îmbinarea celor două veacuri amintite, respectiv în perioada dinainte de 1830 sau chiar de cea a vieții sale⁵⁴), decât să îmbrățișăm criticismul

⁵²Opreșcu 1942, p. 250-251. Și observăm că tipăritura brașoveană din 1836-1840, cu ilustrațiile sale, de inspirație europeană, se înscrie în acest deceniu de tatonări, de încercări mai mult sau mai puțin timide, dar și de evidente deschideri înnoitoare, din domeniul graficii și de carte și al artei tiparului de la noi, care pare a se încheia (dintr-un anumit punct de vedere), cu apariția ediției menționate, datorată lui I. Negulici, în 1848. Autorul citat de noi nu are în atenție și ilustrațiile însoțitoare ale traducerii lui Barac, care însă se integrează perfect fenomenului general și tendințelor de înnoire specifice deceniului menționat și de fapt evoluției ulterioare a ilustrației de carte, din spațiul românesc.

⁵³Despre Ioan Barac (1776? – 1848) și activitatea sa literară se pot consulta lucrări ca: Colan 1928; Bogdan Duică 1933; Dictionar 1979.

⁵⁴Și în legătură cu integrarea traducerilor și prelucrărilor lui Ioan Barac în literatura populară este de observat și faptul că acestea aveau, în momentul editării lor un caracter „cult”, evident

extrem în legătură cu calitatea, e adevărat, uneori îndoielnică, a acestora. E o atitudine de istoric, capabil să se transpună în atmosfera de epocă, începătoare, cu limitele sale și să accepte stângăciile acestui atât de tenace versificator cult (care vine înspre noi mai ales dinspre lumea sfârșitului secolului al XVIII-lea, cum îl percepea și Nicolae Iorga), ale cărui elaborate literare, poetice adeseori (uneori prea căznite totuși) au avut o remarcabilă receptare publică, contribuind prin aceasta la modelarea unui popor întreg (putem generaliza), la dezvoltarea creației sale literare culte și populare.

Pentru susținerea acestei atitudini, iată și o mostră poetică, din *Anexa* studiului de față, care ne arată mai explicit și ce putea citi lectorul tomului de la Valea Dosului, în 1915 și cum era el, încă, educat întru iubirea literaturii și a poeziei, care compoziție poetică în limba română (tradusă și prelucrată după model străin), inclusiv conform exigențelor literare actuale nu e chiar depășită (sau uzată moral), ci, plină de farmec (propriu, dublat de cel de epocă):

„Ce zile cu norocire/
În Damasc ne[-]am petrecut./
Unde locul după fire/
Voe bună ne[-]jau făcut.//

Și ce nopți cu desfătare/
Plăcute ne petreceam./
Și cu bucurie mare/
Voe bună ne făceam.//

Apoi ceale mai plăcute/
Era[u] diminețile/
Zimbind era[u] petrecute/
Cu toate frumusețile.//

Unde umbra cea mai deasă./
Atât ne acoperea/
Din frunză vearde aleasă/
Cât dulce ne răcorea.//

Când trăgea[u] zefirii boare/
Și aerul ne plăcea/
Și razăle de la Soare/
Pre iarbă steale făcea[u]//

Și cum cânta[u] pasărilor/
Oglinda de bălți cetind/

(preponderent chiar), pentru ca mai apoi, prin circulație și asimilare tot mai largă, sub aspect social, să devină, la modul propriu-zis, *literatură populară* (!), știut fiind de altfel că a existat o osmoză (o nutrire reciprocă, mai mult sau mai puțin defazată), permanentă, între așa zisa creație cultă și cea populară, de-a lungul vremurilor, în anumite spații culturale, delimitate de utilizarea și dezvoltarea capacităților de expresie și transmitere de cunoștințe ale unei anumite limbi, ceea ce este valabil și pentru spațiul de uzitare a limbii române etc.

Ne răsfața[u] inimile/
Cântările auzind.//
Și să părea că cetiră/
Pre bălți câte ș[i][-]au cântat/
Cântecile ceale scrisă/
De vântul cel delicat.//”

Iată cum îi aprecia lui Barac, cu cea mai seriozitate, meritele literare, Nicolae Iorga, în calitate de colaborator al lui Bariț, la foile brașovene, în ultima parte a vieții sale: „Îndemnului de a se tipări poezii populare i se dă urmare... Partea cea mai slabă e a versurilor, și Barac rămâne colaboratorul cel mai bine înzestrat. El are bucați frumoase, în stil naiv, despre toamnă, când strugurul «se cere încoace de pe vârful parului», când «... nu mai cântă cucul/ S-a îngălbenit și nucul./ De copii năpăstuit, //» și se gătește a veni «... bătrâna iarnă./ Cu zăpadă să-ți aștearnă/ Patul să te odihnești.//»⁵⁵.

Rămân desigur multe aspecte încă de studiat (cu mai multă profunzime), în legătură cu proliferarea publică a exemplarelor acestei ediții și a modului în care au contribuit ele la modernizarea culturală generală a românilor, nu numai din Transilvania, sau Banat, ci și a celor de dincolo de munți, la cultivarea gustului lor pentru literatură (pentru poezie cultă, în ciuda stângăciilor lui Barac, uneori pline de un farmec încă viabil), inclusiv în legătură cu prezența unei astfel de tipărituri într-un sat ca Valea Dosului, integrat târgului, devenit urbe, Zlatna, a cărui istorie locală concretă este atât de puțin studiată și cunoscută. Iar prezența acestui fragment bibliofil în 1915 în localitatea menționată ne-a oferit un bun pretext de a încerca să încadrăm momentul respectiv în istoria mai îndelungată a așezării, dar toată încercarea noastră de deștelenire a unei astfel de teme de cercetare istorică, cu temele sale aferente, literaro-istorică și istorico-literară, nu este decât la începuturi (și, ca atare, pasibilă de a se supune unor inerente erori de înțelegere și interpretare a fenomenelor socio-culturale, de

⁵⁵Iorga 1983, II, p. 260-261. Poezia aceasta nu era *populară*, ci, *cultă* (în ciuda naivității remarcate de Nicolae Iorga), ea era socotită așa în foile brașovene deoarece era *destinată poporului*, dar nu era culeasă de la creatorul popular, așa cum se înțelege actualmente creația populară, considerăm noi!). Tot în legătură cu Bariț, Nicolae Iorga, îi mai creiona lui Barac și următoarea schiță, fugitivă, de portret, târziu: „*Acuma, bătrân, Ioan Barac, translatorul orașului, păstra o sumedenie de povești versificate de-ale lui, care nu putuseră vedea lumina; era deprins să nu fie ținut în samă de oameni cari umblau numai după interesele lor, și de aceea îi fu o mare bucurie să cunoască pe acest înțeleghător român din Blaj, care nu vedea cât de puțin în nenorocita dezbinare confesională un motiv pentru a împărți românii din Ungaria în două tabere dușmane*” (*ibidem*, p. 326). Vedem în aceste comentarii eroismul și unitatea de acțiune a acestor culturalizatori ai neamului, din perioada anterioară revoluției de la 1848-1849, idealști (cum la vremea actuală parcă nu mai avem printre liderii noștri), din rândul cărora, în ciuda unor inerente stângăcii ale creației sale literare, portretul lui Ioan Barac nu poate fi exclus, ca apropiat al lui George Bariț, chiar, ca personalitate reală a epocii sale, implicată în realizarea unui amplu program politic-cultural național (!).

respirație locală, și nu numai abordate, ceea ce însă se poate remedia, prin ajustări ulterioare, prin documentare bibliografică și de arhivă mai bine susținută).

ANEXA⁵⁶

[*O mie și una de nopți. Istorii arabicești sau Halima întâias<i> dată tradusă din Nemțeaste de Ioan Barac Maghistratul Translator al Brașovului. Cu cheltuiala Domnului Rudolf Orghidan dată în tipariu în Brașov, Tomul VI, Brașov (S<->au tipărit la Ioan Gätt), 1836]*

// p. 8 // A o sută cinscisprezeacelea Noapte

Şemseddin Mohamed au apucat drumul/ cătră Damasc cu Fie[-]sa și cu Nepoțelul său./ Au călătorit noasprezece zile una după/ alta, până s-au apropiat de porțile Cetă-/ ții Damascului, și în zioa a doasprezecilea/ au întins Corturile pre niște Livezi frumo-/ să lângă un rău frumos, care curge prin/ Cetate spre desfătare, cum zice Poetul:/ *Ce zile cu norocire/ În Damasc ne[-]am petrecut./ Unde locul după fire/ Voe bună ne[-]au făcut.*//**p. 9**// *Și ce nopți cu desfătare? Plăcute ne petreceam./ Și cu bucurie mare/ Voe bună ne făceam.*// *Apoi ceale mai plăcute/ Era[u] diminețile/ Zimbind era[u] petrecute/ Cu toate frumsețile.*// *Unde umbra cea mai deasă,/Atât ne acoperea/ Din frunză vearde aleasă/ Cât dulce ne răcorea.*// *Când trăgea[u] zefirii boare/ Și aerul ne plăcea/ Și razăle de la Soare/ Pre iarbă steale făcea[u]*// *Și cum cânta[u] pasărilor/ Oglinda de bălți cetind/ Ne răsfața[u] inimile/ Cântările auzind.*//**p. 10**// *Și să părea că cetiră/ Pre bălți câte ș[i][u] au cântat/ Cântecile ceale scrisă/ De vântul cel delicat.*//

Vezirul Şemseddin Mohamed au zis că/ va să să odihnească doao zile întru acel loc/ frumos, apoi a treia zi să vor duce mai de[-]/ parte. Însă au slobozit pe Oamenii săi să/ să ducă în Damasc, ca să vază acea Cetate ve-/ stită. Ba încă unii avea[u] și mărfuri Eghip-/ tenești să și le vânză acolo, și să-ș[i] cumpere/ niște Stofe și alte rarituri de acolo./ Madama Frumseții au poftit să meargă/ să vază și cu Fiiul său Aghib ce lucruri/ să află întru acea Cetate vestită, și au porun-/ cit celui negru scopit, carele era camina-/ riul băiatului să meargă cu dânsul, și să[-]i/ aibă de grije să nu i să întâmple ceva./ Aghib s'au înbrăcat frumos, și scopitul/ cu un baston mare în mână, ce să obicinuia a[-]l purta, s'au dus cu dânsul. – Cât au/ intrat în Cetate, toți căuta[u] cu ochii la Aghib,/ carele era frumos ca lumina zilei. Unii eșeau //**p. 11**// afară la dânsul să[-]l vază mai aproape, al-/ ții privea[u] la dânsul din ferestri, iar carii/ era[u] pre ulițe, nu să

⁵⁶ Am transcris doar primele file ale cărții pentru a oferi o monștră a limbajului epocii.

mulțimea[u] să[-]l vază/ o dată, ci să lua[u] după dânsul să[-]l vază/ mai mult, că frumsețile lui era[u] după cum scrie Poetul:/ *Mosc îi mirosea suflarea,/ Dinții lui Mărgăritari./ Fața lui era în floarea/ Trandafirilor mai mari.// Scuiatul lui e ca vinul,/ La umeri frumos făcut,/ Și făptura lui ca crinul./ Părul ca Noaptea crescut.// Obrazul lui Luna plină/ Făcut bine frumușel,/ La nimic n'are pricină/ Drăgălaș și bobocel.//* Un cuvânt, nimenea nu era a nu să fi/ mirat de dânsul, și a nu fi fericit pe Părin-// **p 12** // ții, carii au adus în Lume un Cocon așa/ frumos, cu mii de binecuvântări./ Scopitul au nimerit cu Coconul din in-/ tâmplare la prăvălia lui Bedreddin Assan,/ și văzându[-]să ei încungiurați de o mulțime/ de Oameni, au fost siliți, a sta pre loc./ Simigiul, care luasă pre Bedreddin-/ Assan în loc de Fiiu, murisă de vr[e]o câț[i]va Ani, și i[-]au lăsat lui prăvălia, și toată/ averea sa. Așa el era Stăpânul prăvă-/ liei, și îș[i] purta meșteșugul ca Simigiu/ foarte cu socoteală bună, încât el era în/ vază mare în Damasc. – Văzând el acum/ atâț[i]a Oameni adunați din-naintea ușii sa-/ le, care privea[u] la Aghib și la Scopitul cu/ atâta luare aminte, privea și el cu dânsii.//

A o sută și șaisprezecelea Noapte

Bedreddin-Assan, - spunea Vezirul mai/ încolo, - carele pusease ochii deosebit la Aghib,/ au simțit în inima sa o mișcare neprecepând/ ce este. – Că el nu era ca norodul, a să mira de frumsețile lui, ci, neodihna lui și//[...] ⁵⁷

// p. 24 // A o sută și noasprezecea Noapte

Arătându[-]i Șemseddin Mohamed Cumna-/ tei sale, toate câte i s'au întâmplat Fiicii/ sale în Cairo în noaptea cea de Nuntă, și/ povestindu[-]i toate minunile ce s-au făcut,/ de unde s-au cunoscut lucrul din scrisorile/ ceale ce s-au găsit în turbanul lui Bedreddin-/ Assan, i[-]au adus înaintea ei pre Aghib și pre Ma-/ dama Frumuseții. – Văduva răposatului Nur-/ redin-Ali, ce rămăsease șezând, ca o Fămeae,/ carea s-au lepădat de ale Lumii, înțelegând/ din ceale povestite, cum că Fiiul său cel iu-/ bit, pre carele îl plânge de atâta vreamă,/ poate că e încă în viață, s-au sculat și au/ înbrățșat pre Madama Frumuseții și pre Aghib;/ și cunoscând în obrazul lui Aghib asemănarea lui Bedreddin, au lăcrămat, însă cu alt fea-/ liu de lacrimi, iar nu ca ceale ce i[-]au curs pă-/ nă atunci și au spus următoarele Stihuri:/ *Bine me[-]jai venit tu mie,/ Solule de bucurie,/ Să văz ce'am mai fost văzut // p. 25 // Nu ce haină să te' nbrace/ Spre Cinste să[-]ț[i] poci eu face/ Să nu fie dar scăzut?// În loc de o haină scumpă,/ Ț[i] [-]aș da eu inima mea./ Ca la zioa despărțirii,/ Cea din urmă a simțirii/ Să mi[-]o rumpi și pre ia.//* Nu să mai putea sătura de prunc de a[-]l/ săruta, și toate înbrățșerile lor ceale pli-/ ne de dragoste era[u] nespuse./ Deci au zis Șemseddin Mohamed: “ Cin-/ stită Doamnă, au venit vreamă, ca să[-]ț[i] / stâmperi durerile tale, și să[-]ț[i] usuci la-/ crămile: că trebuie să te gătești a merge cu/ noi la Eghipt. Că Sultanul din Balsora me[-]jau/ dat slobozenie să te duc la noi, și soco-

⁵⁷ Paginile 13-22 lipsesc din exemplar.

/ tesc că și tu vei bine voi. Că am nădeajde/ a afla și pre Fiiul tău pre Nepotul meu,/ și Ginerele meu, care întâmplându[-]să, ne-// **p. 26** // Vom lua în scris Istoria lui, a voastră, și/ a noastră, să văză Lumea minunile aceastea. / Văduva lui Nurredin-Ali s-au bucurat/ auzind aceastea, și din ceasul acela au înce-/ put a să găti de drum. – Iar până s-au/ gătit, s-au dus Șemseddin Mahomed la Sul-/ tanul, și făcându[-]i mare Cinste ș-au luat/ zioa bună, iar acesta după ce i[-]au dat și/ dânsul căzuta Cinste, și i[-]au dat și niște/ Daruri scumpe pentru Sultanul Eghiptului,/ au purces din Balsora, și ș[i]-au luat dru-/ mul înapoi iară până la Damasc./ Sosind până lângă Cetate, au întins/ Cortul dinnaintea nopții, și au zis că va/ să să odihnească acolo trei zile, și să cum-/ pere pre seama Sultanului, ce va afla lu-/ cruri mai de mare vrednicie./ Până au umblat el după unele ca acea-/ stea, a aleage însuș[i] stofele ceale mai fru-/ moase, cari i le aducea[u] Negustorii la Cort,/ să văză ce n-au putut vedea în rândul ce-/lalalt, și s-ar bucura, când ar afla ceva// **p. 27** // de Simigiul, pre carele l[-]au lovit cu peatra. Scopitul i[-]au făcut pre voe, și s-au dus/ cu dânsul în Cetate după ce i[-]au dat Mai-/că[-]sa voe./ S-au dus ei în Cetate pre poarta Pala-/tului cea mai de aproape de Corturile lor./ Au trecut prin toate Târgurile ceale mari, unde se vindea[u] mărfurile cele mai scumpe,/ și au văzut Geamia cea mare a Ommeiadilor/ (Califilor) tocma pre vremea, când să adu-/na la Rugăciune întră amiază zi, și întră/ apusul Soarelui. Deci s'au dus pre la pră-/văliia lui Bedreddin-Assan, carele avea lucru/ iarăș[i] cu plăcintecu zmântână. Și au zis/ Aghib: „Bună vremea, ce mai faci, vezi de/ mă cunoști pre mine, de m-ai mai văzut?”- / Atunci au aruncat Bedreddin ochii la dânsul, și cunoscându[-]l, au simțit în inima/ sa o mișcare ca și dintâiu; și schimbat/ la simțire, în loc să[-]i răspundă, nu putea/ grăi cuvânt multă vreme. Iar apoi viindu[-]ș[i] la loc cu lucrul său, au spus aceste Stihuri:// **p. 28** // *Cât doream de cine Duhul meu iubește/ Și văzându[-]l, limba mică amuțește./ Ca când n[-]aș avea eu nici ochi, ba nici limbă,/ Toată simțirea mea așa mică schimbă./ Am privit în pământ cu o zmerenie/ Ca să[-]mi ascunz taina de la vedenie./ Și la inima mea ce e nu s-ascunde./ Însă la privirea celui văzut iată/ Că n'am putut spune o vorbă curată.*// Și au zis apoi: „Prea iubite Coconașule,/ fă[-]mi dragoste a intra în prăvăliia mea cu/ Caminariul tău, și a pofti o plăcintă; Și/ mă rog să mă erți pentru obrăznicia ce am/ făcut din nesocotința mea, când am ve-/nit după voi afară din Cetate; că nu știu/ ce am făcut, și am cunoscut apoi că n-am făcut bine. // [...]”

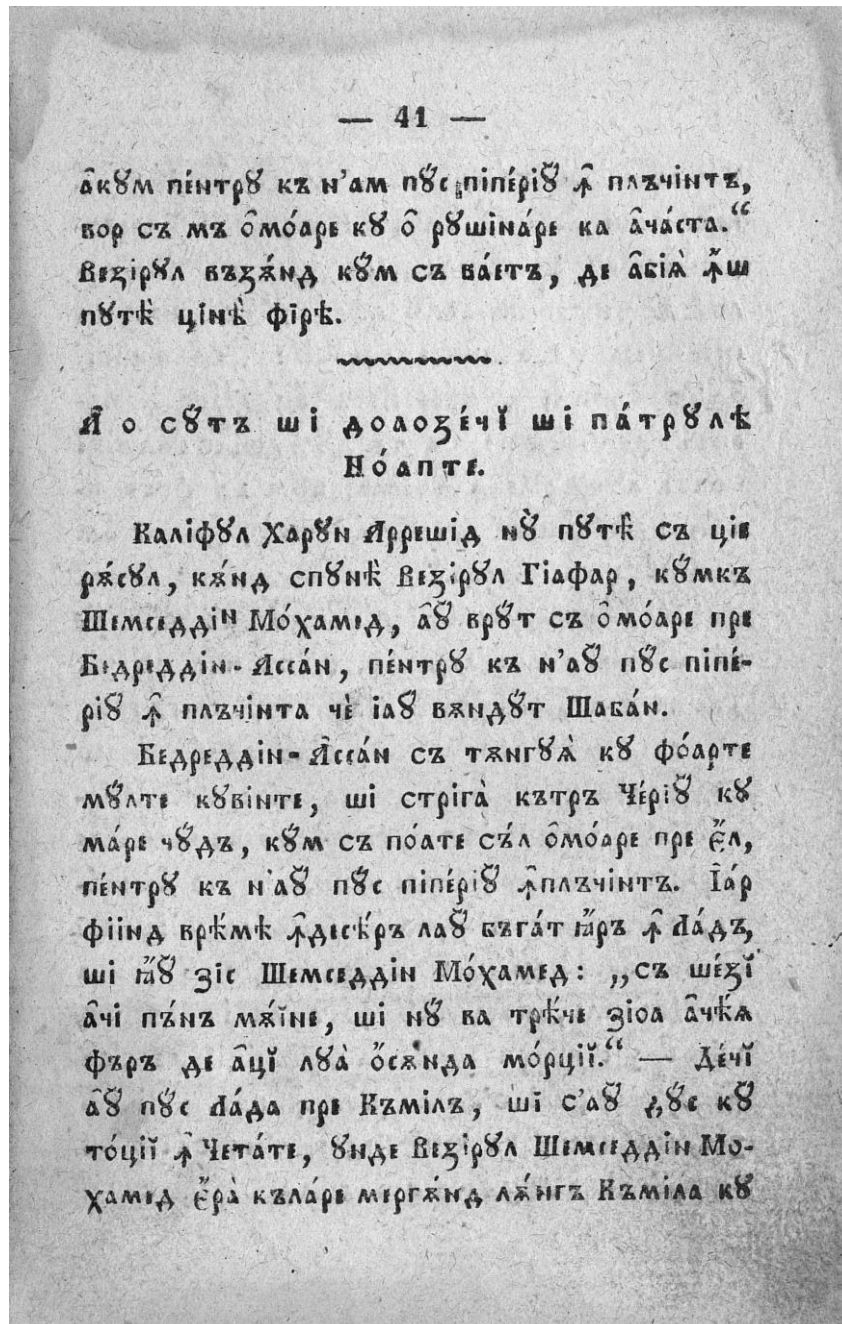
A Bibliophilistic Fragment: *[O mie și una de nopți (One Thousand and One Nights)]*, [vol. VI], [Brașov], [1836] from Valea Dosului (Alba County). Historical-Literary Retrieval
ABSTRACT

This paper puts forward a fragment of Romanian printing with Cyrillic letters from the VIth volume of the translation made by Ioan Barac, *O mie și una de nopți. Istorii arabicești sau Halima (A Thousand and One Nights. Arabian stories or Halima)*, translation did after a German edition and printed in 8 volumes, in Brașov, between 1836 and 1848. In 1915, the mentioned fragment of printing was in Valea Dosului (nowadays Izvoru Ampoiului), Alba county. Translation of Ioan Barac represented a renewal as regards the Romanian cultural projection, an attempt to channel the preferences for the Romanian audience to universal literary values, the way they were known in the European central-western cultural environments.

We tackled the presence of this modern typographical modern fragment, in the mentioned village, in 1915, as pretext to set up some aspects of local history, not mentioned by anyone before, revealing, rather indirectly than directly, the opening of this mining environment, preoccupied with exploitation and processing of gold and mercury, towards laicity and its wish for innovating literary products. Interest for such a modern reading maintained quite alive, at least in Valea Dosului, until the beginning of the First World War, despite using Cyrillic letters in writing the text.

List of illustrations

- Fig. 1** – Page 41 from *One Thousand and One Nights*, [vol. VI], [Brașov], [1836]
Fig. 2 – Page 43 from *One Thousand and One Nights*, [vol. VI], [Brașov], [1836]
Fig. 3 – Page 50 from *One Thousand and One Nights*, [vol. VI], [Brașov], [1836]
Fig. 4 – Page 57 from *One Thousand and One Nights*, [vol. VI], [Brașov], [1836]
Fig. 5 – Page 80 from *One Thousand and One Nights*, [vol. VI], [Brașov], [1836]
Fig. 6 – Handwritten note on page 52 from *One Thousand and One Nights*, [vol. VI], [Brașov], [1836]

Fig. 1 – Pagina 41 din *O mie și una de nopți*, [vol. VI], [Brașov], [1836]

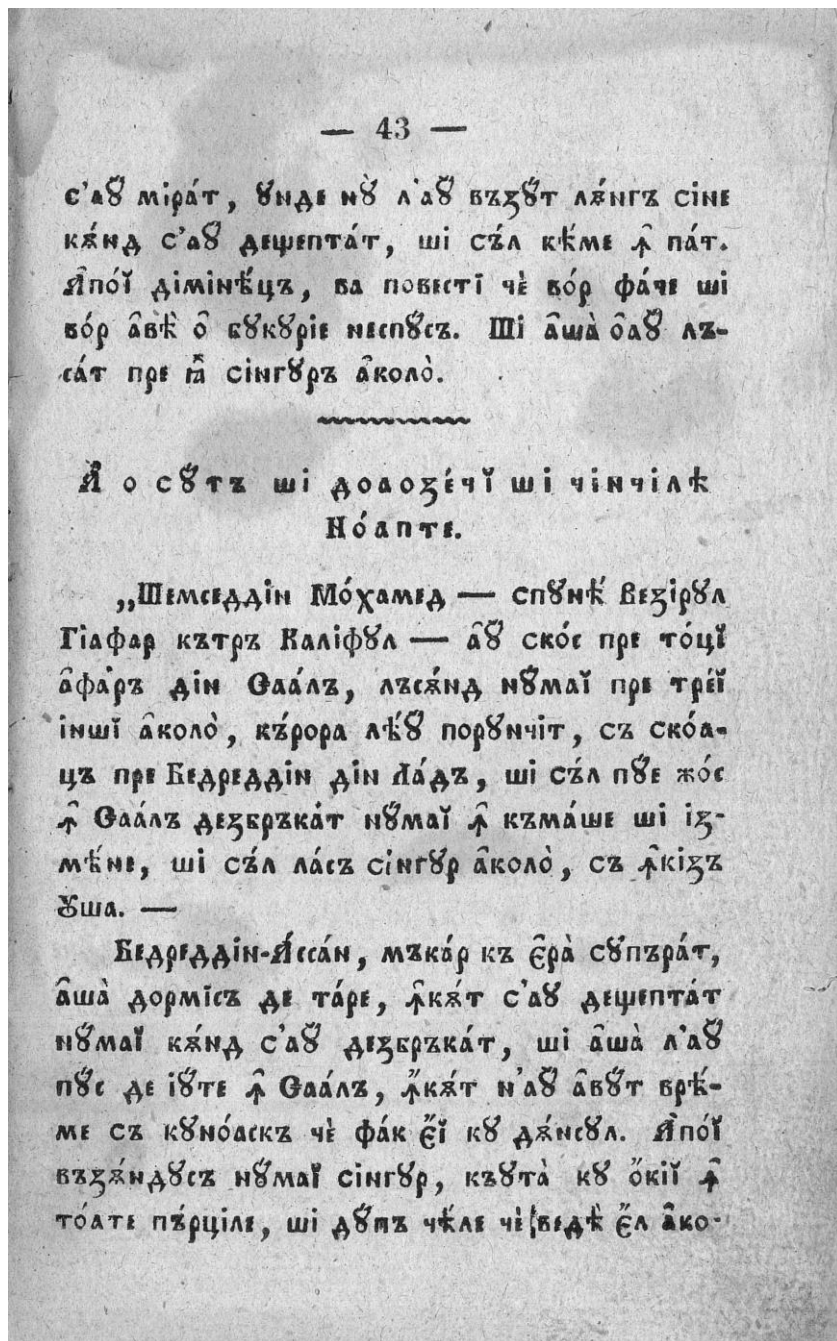
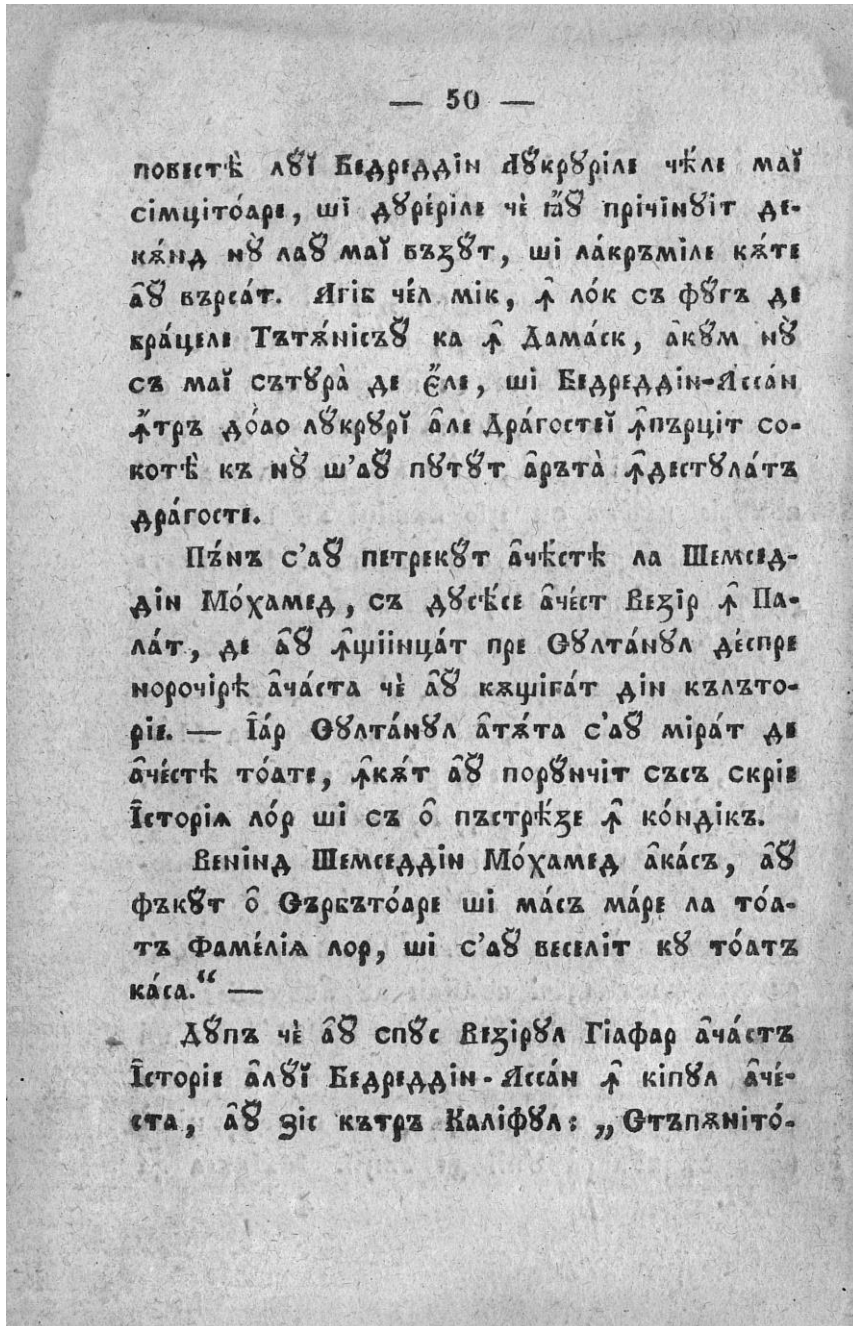

Fig. 2 – Pagina 43 din *O mie și una de nopți*, [vol. VI], [Brașov], [1836]

Fig. 3 – Pagina 50 din *O mie și una de nopți*, [vol. VI], [Brașov], [1836]

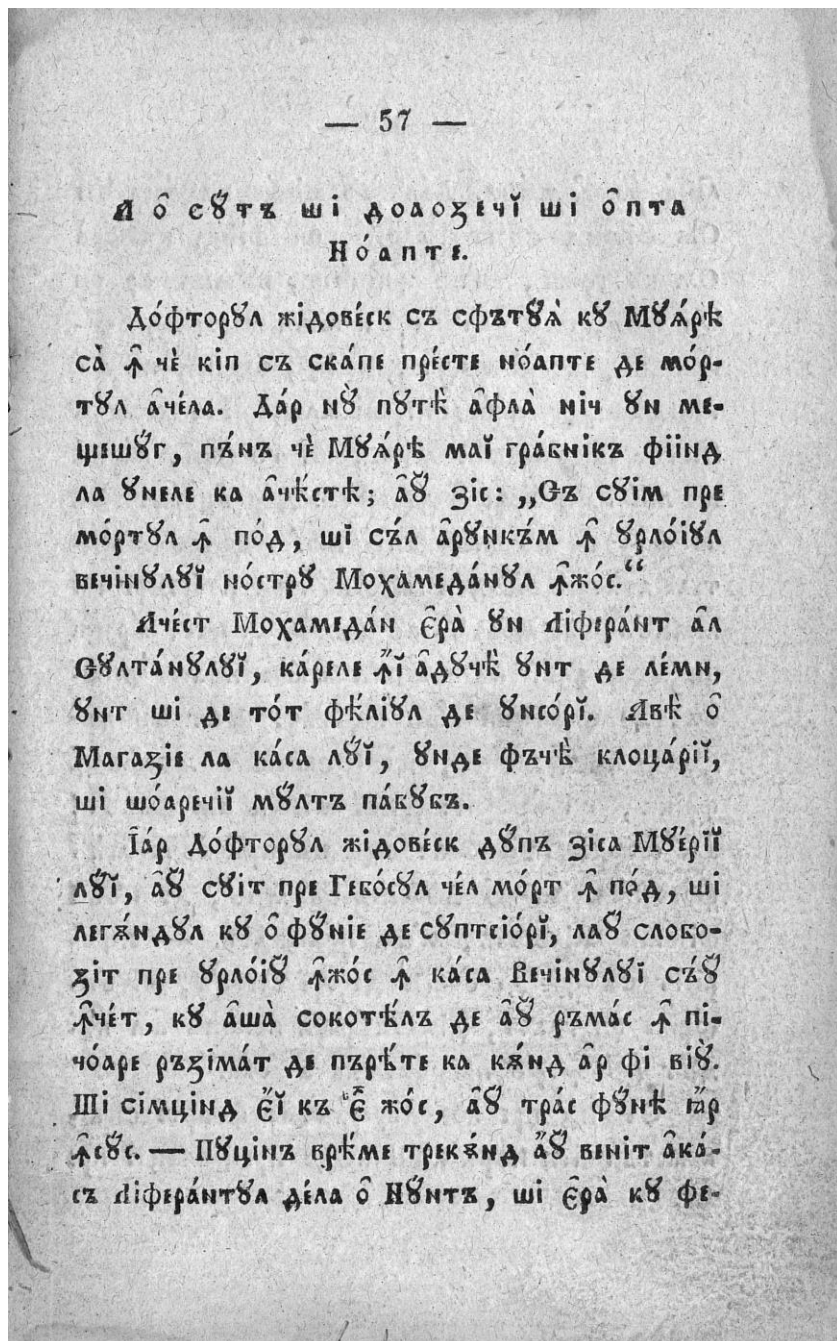
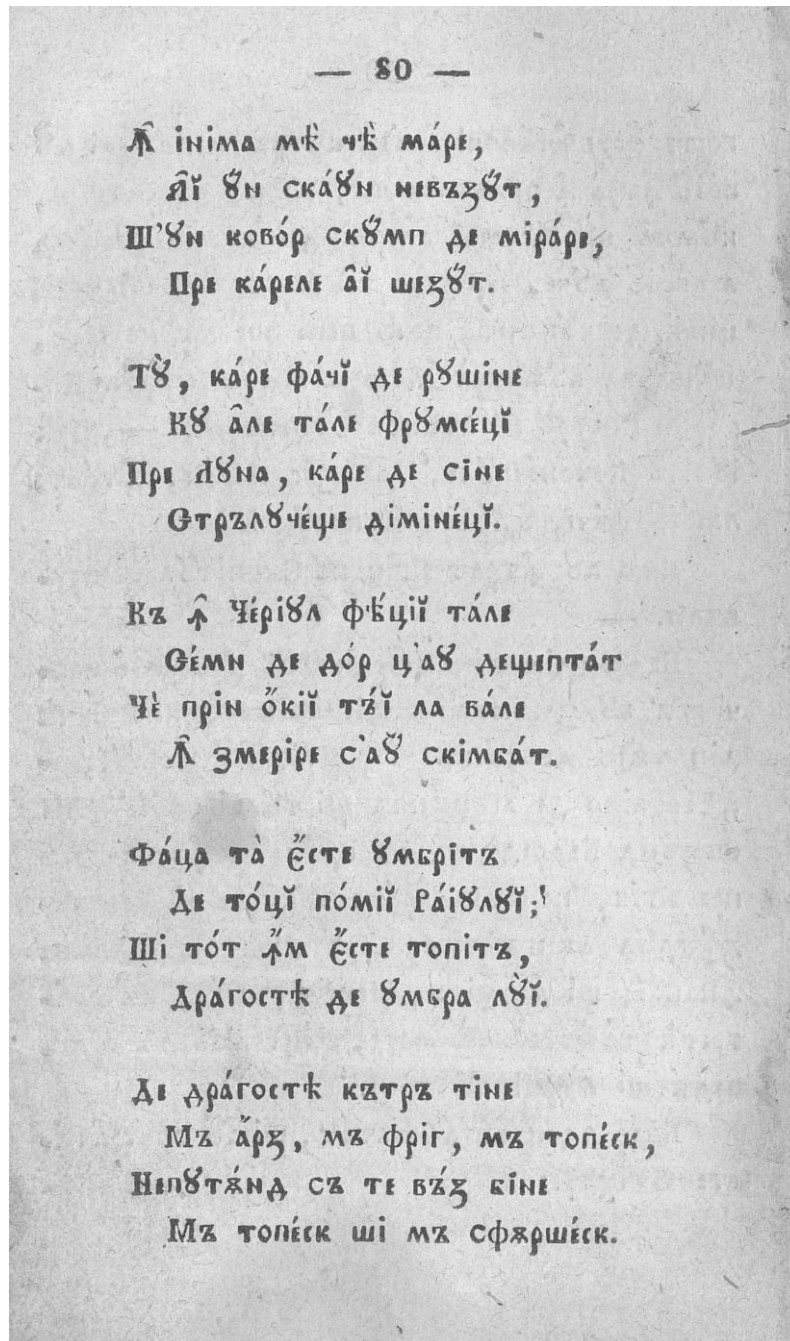

Fig. 4 – Pagina 57 din *O mie și una de nopți*, [vol. VI], [Brașov], [1836]

Fig. 5 – Pagina 80 din *O mie și una de nopți*, [vol. VI], [Brașov], [1836]

Abrevieri bibliografice

- BRM 1984 - *Bibliografia românească modernă (1831-1918). Vol. I (A-C)*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1984
- BRM 1986 - *Bibliografia românească modernă (1831-1918). Vol. II (D-K)*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1986
- Bogdan Duică 1933 - Gheorghe Bogdan Duică, *Ioan Barac*, București, Imprimeria Națională, 1933
- Bota, Ciugudean, Mircea 2013 - Cristian Florin Bota, Horia Ciugudean, Gabriela Mircea, *Zlatna de odinioară*, Alba Iulia, Editura Altip, 2013
- Cartoian 1974 – Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura română, Vol. II. Epoca influenței grecești*, București, Editura enciclopedică română, 1974
- Colan 1928 – Ion Colan, *Viața și opera lui Ioan Barac*, București, Editura Cultura Națională, 1928
- Cristache Panait 1987 - Ioana Cristache Panait, *Biserici de lemn monumene istorice din Episcopia Alba Iulia, mături de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1987.
- Dicționar 1979 - *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979
- Fleșer 1990 - Gheorghe Fleșer, *Valori ale arhitecturii religioase românești din județul Alba. Biserici de zid, Alba Iulia*, 1999.
- Fleșer, Goronea 1990-1993 - Gheorghe Fleșer, Toma Goronea, „Noi elemente în stabilirea etapelor de construcție a bisericii *Adormirea Maicii Domnului* din Zlatna”, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 293-299
- Iorga 1906 - Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene. II. Inscripții și însemnări*, București, 1906
- Iorga 1983 - Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte, Vol. I-III, Ediție și note de Rodica Rotaru, prefață de Ion Rotaru*, București, Editura Minerva, 1983
- Josan, Fleșer 1999 - Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din Județul Alba, în memoria urmașilor*, Alba Iulia, Editura Altip, 1999
- Județul Alba 2013 - *Județul Alba. Istorie, cultură, civilizație* (editori Vasile Moga și Gabriel Tiberiu Rustoiu), Cluj-Napoca, Ed. Tipografia Arta, 2013
- Manea 2012 – Lăcrămioara Manea, „Colecția de carte veche a Institutului de cercetări ecomuzeale Tulcea. Catalog (III)”, în *Peuce*, S. N., X, 2012, p. 235-308
- Mircea 2016 – Gabriela Mircea, „Imaginea estompată în timp a primei femei tehnician dentar de la Abrud: Wilma Papp (1867-1955)”, în *Apulum, Series Historia et Patrimonium*, LIII, 2016, p. 83-114
- Mircea, Cutean 2016 - Gabriela Mircea, Smaranda Cutean, „Un volum rar: *Robinson Crusoe* seau întâmplările ceale minunate ale unui tânăr (Iași, 1835) și câteva comentarii bibliografice și istorice tangențiale”, în *Apulum, Series Historia et Patrimonium*, LIII, 2016, p. 55-82
- Mircea, Dreghicui 2017 – Gabriela Mircea, Doina Dreghicui, „Șapte volume din colecția de carte veche și modernă de la Mănăstirea Râmeț (1837-1877). Noi pași spre evaluarea integrală și catalogarea colecției”, în *Apulum, Series Historia et Patrimonium*, LIV, 2017, p. 75-141
- Mircea, Fleșer 2008 - Gabriela Mircea, Gheorghe Fleșer, *Un destin sub semnul Marii Uniri: viața și activitatea pictorului Traian Achim (1885-1945)*, Catalog, Alba Iulia, Editura Altip, 2008
- Mârza, Mârza 1990 - Eva Mârza, Iacob Mârza, „Iluminism și romantism la Vasile Popp (O listă cu cărți din 1842)”, în *Cultură și societate în epoca modernă. Profesorului Pompiliu Teodor, omagiu din partea studenților, doctoranzilor și colaboratorilor*,

- la împlinirea vârstei de 60 de ani* (volum îngrijit de Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu), Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 224-230
- Mârza, Mârza 1995 - Eva Mârza, Iacob Mârza, *Vasilie Popp, Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începuturile lor până la vremile noastre, Sibiu, 1838 (studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995
- Olea 2002 - Valer Petru Olea, „Scurtă contribuție la istoria Văii Ampoiului”, în *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 437-458
- Oprescu 1942 - Gheorghe Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, Vol. I, București, 1942
- Pervain 1961 - Iosif Pervain, „Foaia Duminecii (1837). Contribuții la istoria presei românești din Transilvania”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia*, VI, 1961, p. 113-126
- Studia censualia 2005 - *Studia censualia transsilvanica. Mișcarea naturală a populației între 1901-1910. Transilvania. Volumul I. Evenimente demografice*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2005
- Suciu 1967 - Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania, Vol. I (A-N)- Vol. II (O-Z)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, [1967-1968]
- Tatay, Tatai-Baltă 2015 - Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015
- Wollmann 2003 - Volker Wollmann, „Exploatarea mercurului în Transilvania din epoca romană până la mijlocul secolului al XX-lea”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 7, 2003, p. 151-174
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05020?func=results-jump-full&set_entry=000008&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. I (1836)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-04996?func=results-jump-full&set_entry=000002&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. II (1836)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05000?func=results-jump-full&set_entry=000003&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. III (1836)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05024?func=results-jump-full&set_entry=000009&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. IV (1836)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05008?func=results-jump-full&set_entry=000005&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. V (1836)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05004?func=results-jump-full&set_entry=000004&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. VI (1836)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05012?func=results-jump-full&set_entry=000006&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. VII (1838)
- http://digitoool.bibnat.ro/R/KX256TC7BX6UA8EEE85MKPJNXJA5SAT1HEP4DH2K2MG4XARI71-05016?func=results-jump-full&set_entry=000007&set_number=000158&base=GEN01 - Vol. VIII (1840)

http://digitool.bibmet.ro:8881/R/CPT9R5N4YH25UA9IRYQ5PM272QY4BP89PEBJXHQPUMLMFEHTX-04452?func=results-jump-full&set_entry=000104&set_number=000438&base=GEN01(accesat în 29 oct. 2018, ora 11⁴³)
http://digitool.bibmet.ro:1801/view/action/singleViewer.do?dvs=1540818738851~254&locale=en_US&VIEWER_URL=/view/action/singleViewer.do?&DELIVERY_RULE_ID=10&search_terms=halima&adjacency=N&application=DIGITOOL-3&frameId=1&usePid1=true&usePid2=true

Cuvinte-cheie: fragment, tipăritură, carte modernă, Brașov, Valea Dosului

Key words: fragment, printing, modern book, Brașov, Valea Dosului